valóság

2018

2

A TARTALOMBÓL

Kapronczay Károly: Tőkéczki László főszerkesztő emlékezete

Vizi E. Szilveszter: Tőkéczki László, a különös ember

Dr. Bándy Katalin – Takács Mátyás: Migráció, bűnözés, radikalizmus és terrorizmus – egy romboló folyamat anatómiája

Solymári Dániel: Afrikai Exodus. Testvérharcok Dél-Szudánban

Fehér Zoltán: A bátyai parasztság sorsa a kötött terménygazdálkodások idején

Turbucz Péter: Kratochvil Károly katonai pályája az I. világháború végéig

Bódis József: Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején

Mihályi Péter: A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya

Nagy Marianna: Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje

Patkós András: Felsőoktatás és tudomány

Maróti Andor: Megszívlelendő múlt századi megállapítások a művelődésről

Kapronczay Katalin: Hadisebesültek görbe tükörben

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

TURBUCZ PÉTER

Kratochvil Károly katonai pályája az I. világháború végéig
– történeti vázlat –

Ugyan Kratochvil Károly neve az 1945 előtti időkben egybeforrt a magyar honvédelemmel, emléke manapság még sincsköztudatban. Ennek oka, hogy a történetírásnak csak a rendszerváltozás után, az ideológiai nyomás megszűntével nyílt lehetősége újrafölfedezni a volt katonatisztet, akiről az azt megelőző évtizedekben a történészek, ha lehetett vagy egyáltalán nem beszéltek, vagy hovatovább „1919-es tettei” miatt egyenesen árulóként tekintettek rá. A feledés és a billog, tehát a kommunista diktatúra ahistorikus eszközei, ez esetben is jól működtek. Egy kivételes személyiség került így ideiglenesen perifériára, aki nemcsak katonai példamutatásával, hősiességével és a csatamezőn tanúsított állhatatosságával-kitartásával hagyott nyomot a magyar hadtörténelemben, hanem mindezek mellett oktatói-, és publicisztikai tevékenységével is. Emlékét annak ellenére, hogy még életében versekben dicsérték, ma a településeken mégsem őrzik szobrok, nevét nem viselik országszerte utcatáblák.

A háborús hősről, a híres nagyváradi 4. honvéd gyalogezred „agyagkatonáinak” és a Székely hadosztály harcosainak parancsnokáról – évtizedek hallgatását és hazugságait megtörve – az elmúlt negyedszázadban néhány lelkes szakember és újságíró jóvoltából lassan újra mind teljesebb-valósabb képet kapunk. E „történettudományi feltárásban” azonban némileg a Székely hadosztály hadvezére és a háború utáni katonai író-publicista árnyékába szorult az 1919 előtti életút bemutatása. Pedig valójában az I. világháború volt, amely megalapozta a diadalmas katonatiszt nimbuszát, és ismertségének alapját jelentette a két világháború között. Ezért a ma olvasóközönsége, de talán a szakma számára sem lesz teljesen inadekvát eljárás, ha ehelyütt nagyvonalakban visszapillantunk, s annak a kérdésnek az alaposabb megválaszolására vállalkozunk: *Ki volt Kratochvil Károly, mielőtt a Székely hadosztály parancsnoka lett?*[1]

(Származása és életútja az I. világháborúig) Az 1920–30-as években „a világháború utolsó hadvezére”-ként[2] ismertté vált Szentkereszthegyi Kratochvil Károly Brünnben látta meg a napvilágot 1869. december 13-án.[3] Katonacsaládból származott, ugyanis édesapja Kratochwill József[4] szintén egész életét a hadseregnek szentelte, ahol jelentős tiszti karriert futott be.[5] Az édesapa – mondjuk úgy – „foglalkozásából adódóan” a család gyakran költözött, ekképp az ifjú Kratochvil gyermekkora mások mellett Brünnhöz, Brassóhoz és Morvafehértemplomhoz is köthető.[6] Előtanulmányait követően – a családfőhöz hasonlóan – ő is viszonylag fiatalon, még tizenöt éves korában döntött a katonai pálya mellett. A Märisch Weisskirchen-i (Morvafehértemplom) Katonai Főreáliskolába iratkozott be,[7] ahonnét tizennyolc éves korában nem kisebb helyre, mint a bécsújhelyi katonai akadémiára nyert felvételt.[8] Itt különösebb nehézség nélkül abszolválta az előírt tárgyakat, így 1890-ben már hadnaggyá avatták[9] és Komáromba vezényelték csapatszolgálatra.[10] Tanulmányai azonban e helyütt még nem fejeződtek be, ugyanis a cs. és kir. 48. gyalogezrednél eltöltött négyévnyi csapatszolgálatot követően 1894-ben felettesei kijelölték a Monarchia katonai elitjét képző bécsi Hadiiskola elvégzésére, amit – szintén igen jó eredménnyel – 1896-ban fejezett be.[11] Időközben, még 1894-ben főhadnagyi

rangba lépett,[12] majd az iskola befejeztével 1898-ban II. osztályú századosi kinevezést kapott.[13] Ilyen tanulmányi háttérrel az út immár nyitva állt számára a vezérkar felé, ahová 1900 szeptemberében nyer majd kinevezést.[14]

Katonai tudását és tanítói vénáját felettesei már ekkor fölismerték,[15] ekképp az év szeptemberében a pécsi hadapródiskolába került,[16] ahol harcászatot és hadseregszervezést tanított.[17] A baranyai évek alatt tovább menetelt fölfelé a katonai ranglétrán is – 1900 októberében már I. osztályú százados.[18] A tanári pályán olyannyira megállta helyét, hogy pár év múltán, 1903-ban áthelyezést nyert a Ludovika Akadémiára;[19] ehelyütt egyrészt szintén harcászatot és hadseregszervezést, másrészt hadtörténelmet tanított.[20] Budapestről 1905-ben vezénylik tovább Kolozsvárra a VI. honvéd kerületparancsnokságra[21] (itt ismerkedett meg mások mellett Tisza Istvánnal, Bethlen Istvánnal, Bánffy Miklóssal és Dezsővel), ám ez közel sem jelentette oktatói tevékenysége abbahagyását, sőt, igazi pedagógusi kvalitásai ezután érvényesülhettek csak igazán…[22]

A magyar királyi honvéd gyalogság tényleges állományába való végleges áthelyezését követően,[23] 1908. december első napjaiban, a magyar tisztikarból őt szemelték ki a Habsburg-család magyarországi ágához tanárnak, egész pontosan József főherceg udvartartásába nevelésvezetőnek. Ennek érdekében még hónapokkal korábban a magyar fővárosba vezényelték a budapesti 1. honvéd gyalogezred kötelékébe. Ő maga így gondolt vissza az eseményekre:

„1908-ban, Ferenc József, szeretett Európa-tekintélyű nagy királyunk és legfőbb hadurunk uralkodásának jubileumi évében, kerültem kincses Kolozsvárról, Erdély gyöngyvárosából a büszke budapesti 1. honvéd gyalogezred kötelékébe, mint külön alkalmazású törzstiszt.

Koncz ezredes volt az ezredparancsnok. Én rendeztem a harcszerű lövészeteket és terveztem a gyakorlatokat viszonossággal. Mily gyönyörű bajtársias tisztikart találtam ottan, mily fegyelmezett, talpraesett legénységet a színes sötétkék honvédegyenruhában.

Csak rövid ideig lehettem e szép ezrednél, mert felsőbb parancs folytán beosztást nyertem Ő császári és királyi fensége József főherceg udvarában. De azért nem szakadtam el végleg az ezredtől, mert a Honvédelmi Ministertől, báró Hazaitól, kértem engedélyt, hogy az időnkénti menetgyakorlatokon, vagy egyéb gyakorlatokon hivatalból résztvehessek.”[24]

Tényleges kinevezését azonban egy állítólagos közjáték előzte meg a budai várban József főherceg lakosztálya előtt, melynél feltehetően ő is jelen volt.[25] Az eset körülményei ugyan máig tisztázatlanok, ám ami bizonyos, hogy Kratochvil Károly napokon belül elfoglalhatta új állását. A *Budapesti Közlöny* egyik korabeli száma a következőképp közölte a nem mindennapi kinevezést:

„Ő császári és apostoli királyi Felsége 1908. évi deczember 9-én Bécsben kelt legfelső elhatározásával legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy Szentkereszthegyi Kratochwil Károly budapesti I. honvéd gyalogezredbeli százados, ezredénél létszámfeletti való vezetése mellett, ő cs. és kir. fensége József főherczeg úr udvartartásához mint nevelésvezető beosztassék.”[26]

A december közepén kezdődő megbízatás,[27] amelyet hivatalosan egész 1915. április 30-ig látott el,[28] lényegében az ifjú József Ferenc és László főhercegek polgári és katonai nevelését jelentette. A „főhercegi nevelőség”-ben rajta kívül Krippel Mária (Zsófia

főhercegnő nevelője) és dr. Teller Antal dolgozott.[29] Új beosztása e váratlan fordulat következtében nemcsak a fiatal főhercegekkel való baráti viszony kialakulását involválta számára, hanem a legmagasabb körökbe való bejutását is elősegítette,[30] ami után az újabb előléptetés sem váratott sokáig magára. A tiszti ranglétrán 1910. november 1-jével ágaskodott magasabbra, amikor is őrnaggyá léptették elő.[31] A kinevezés természetesen megérdemelt volt, hiszen a főhercegek tanítása-nevelése nem volt félvállról vehető feladat, amellyel akárkit mégsem lehetett megbízni, s a feltétlen royalista Kratochvilnál csak kevés alkalmasabb személy jöhetett szóba azokban a hónapokban. Műveltségét jelzi, hogy 1910-ig már anyanyelvi szinten beszélt magyarul és németül, de ezen felül tökéletesen ismerte a francia és horvát nyelveket. Mindezek mellé még „szükségképen beszélt és írt angolul”, s valamelyest oroszul,[32] amit a világháború idején egész biztosan tovább tökéletesített, illetve nyelvismeretét feltételezhetően legalább alapszinten kiegészítette még az olasszal is. Ilyen nyelvtudással és komoly tanítói múlttal a háta mögött talán nem kell tovább magyarázni, hogy miért épp rá eshetett a választás. Mindenesetre a *Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárá*ban őrzött hagyaték idevonatkozó része szerint[33] ő láthatóan nem rettent meg a feladattól, hanem derekasan megbirkózott azzal.

A fiatal főhercegek nevelésében az idegen nyelv tanulása és a sport (esetükben ez éles vívótőrrel való vívást, valamint szintúgy éles tölténnyel, lőlapra való céllövészetet jelentett[34]) mellett a zene, a klasszikus és a kortárs művészetek, mi több, a valláselmélet ugyancsak komoly szerephez jutott.[35] Az, hogy Kratochvil keményen fogta az ifjakat, kiderül a kis László egyik félévi tanrendjéből is:[36]

László főherceg tanrendje

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8-9	Magyar	Számtan	Vallástan	Magyar	Magyar	Vallástan
9-10	Német	Magyar	Magyar	Német	Német	Számtan
10-11	Torna	Rajzoló geometria	Német	Földrajz	Rajzoló szépírás	Földrajz
11-12	Számtan		Természetrajz	Torna		Természetrajz
12-1	%	Földrajz	Geometria	Számtan	%	Német

József Ferenc főhercegnek szintén nem volt könnyebb dolga nevelőjével. A Kratochvil-hagyaték tanúsága szerint neki időről időre nagyobb hallgatóközönség előtt kellett számot adnia tudásáról. Az egyik 1910. június 17-re szóló vizsgameghívó szerint, aznap a Szent-György téri palotában franciából, angolból, földrajzból, zeneelméletből, és szépművészetből teljesítette a penzumokat.[37] Bár ezen vizsgák a nagyközönség kizárásával zajlottak, a sajtó mégis pontosan beszámolt azokról. Az egyik ilyen vizsgáról a *Budapesti Hirlap* például a következőket írta:

„József Ferenc főherceg pénteken szüleinek, József főhercegnek és Auguszta főhercegasszonynak jelenlétében letette a gimnázium hetedik osztályának tantárgyaiból a vizsgát. A vizsgát József főherceg budavári palotájában tartották meg. A vizsgáló-bizottság elnöke Szölgyémy Ferenc, a Ferenc József-intézet kormányzója volt. Jelen voltak még Andor József, Merő István, Nikolics Ignác, dr. Pokorny Emánul, dr. Szörényi

József, dr. Barta József és Meskó Jenő gimnáziumi tanárok, valamint Kratochwill Károly őrnagy nevelési vezető. József főherceg a vizsgát kitűnő eredménnyel tette le.”[38]

A komoly tanulmányok mellett azért jutott idő szórakozásra, ekképp Ferenc esetében a festészetre is, melyre az ekkor még szintén hobbifestő nevelője inspirálta.[39] A nem kulturális jellegű szórakozások mellet gyakran nyakukba vették a magyar vidéket, és inkognitóban kilovagolva hovatovább, néha szekerekre felkéredzkedve járták a hatalmas családi birtokot és az országot.[40] De visszatérve az oktatásra, Kratochvil őrnagy érdeme volt még, hogy – a királyi családból a dinasztia történetében elsőként – a főhercegek állami iskolába is beiratkoztak, ahol természetesen kitűnően helytálltak.[41] Kezét azonban itt sem vette le róluk: József Ferenccel rendszeresen járt előbb a II. ker. állami főgimnázium VIII. osztályába (szerdánként és szombaton látogatták az intézményt), majd ő is beiratkozott vele az egyetem jogi karára (nem mellékesen eleve az ő tanácsára tanult tovább a főherceg),[42] Lászlóval pedig szintén a II. ker. állami főgimnáziumot látogatta rendszeresen.[43]

Kratochvil rendhagyó pedagógiai módszereit József főherceg eleinte bizalmatlanul szemlélte, ám hamar meggyőződhetett annak sikeréről. Hősünk életének egyik korabeli krónikása, a jegyzetekben már többször hivatkozott Brassay Herrmann Antal szerint a kissé talán különc tanárra, maga Ferenc József is fölfigyelt s magyarországi, pontosabban József főhercegnél tett látogatásai alkalmával többször szóba elegyedett Kratochvillal,[44] akiben életre szóló nyomot hagytak e rövid eszmecserék, amelyek aztán az uralkodó, illetve a dinasztia feltétlen hívévé tették őt.[45]

(„Zemplén vármegye hősei”) A trónörökös pár meggyilkolása után július 4-én Kratochvil Károly – mások között – József Ferenc és László főhercegek, valamint Zsófia főhercegnő társaságában részt vett a József főherceg kistapolcsányi birtokán álló kegyúri templomában tarott gyászmisén.[46] A szertartást Klacsánszky József plébános celebrálta, és bár prédikációja nem maradt fönn, az mégis tudott, hogy szavai nagy hatást gyakoroltak a jelenlevőkre, így az alezredesre is, aki akár e miatt, akár más okból, mindenesetre néhány nap múlva önként jelentkezett frontszolgálatra. Tette ezt annak tudatában, hogy udvari szolgálatban kényelmes körülmények között, ugyanakkor mégis a politikai események és a katonai döntéshozók közelében maradhatott volna a „nagy idők” végéig. Évekkel később, ekképpen beszélt erről:

„1914. július havában, amikor a háború Szerbiával elkerülhetetlenné vált, jelentkeztem Ő császári
és királyi fensége József főhercegnél és kértem beosztásomat egy arcvonalbeli csapattesthez. Ismételt kérésem meghallgatásra talált. Beosztást nyertem a nagyváradi 4. honvéd gyalogezredhez, mint az l.-ső zászlóalj parancsnoka.”[47]

E rövid summázatban – mint látható – sajnos nem árulja el döntése okait, de feltételezhető, hogy tettében egyrészt a belé nevelt hazafiság, s a dinasztiával szembeni elkötelezettség, másrészt befolyásos politikus ismerőseitől az antant céljairól kapott információk vezették, amely ismerősök később, a háború alatt soha nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy milyen tragikus sors vár az önvédelmi harcot folytató Monarchiára és benne Magyarországra, ha elveszíti a „nagy háború”-t.[48] Kratochvil teljes szívvel osztozott eme aggodalmakban, mi több, a *Hogyan kényszerítették ellenségeink a Monarchiát háborúba*[49] című kései írása alapján nagy magabiztossággal az is kijelent-

hető, hogy a katonatiszt már ekkor tisztában lehettet vele, hogy osztrák–magyar részről az összecsapás nemcsak a monarchikus, illetőleg a magyar és az osztrák nemzeti létért, hanem a Kelet-Közép-Európa fölötti hegemóniáért dúl.[50]

De bármilyen okból is indult önként a harcmezőre, az 1914. augusztus 22-e óta Galíciában tartózkodó Kratochvilra[51] a nagyváradi 20. honvéd gyaloghadosztálynál szeptember 10-i reggel már nem a „négyesek" I. zászlóaljának vezetőjeként, hanem az egész ezred parancsnokaként virradt meg.[52] Elődje Ránffy Zsigmond ezredes, ugyanis a Lemberg alóli visszavonulás közepette megbetegedett (idegsokkot kapott), így az irányítás rá, mint a 4. ezred ekkor már legidősebb alezredesére hárult.[53] Ebbéli feldatát végül több mint három éven keresztül látta el, és neve szétválaszthatatlanul egybeforrt az erdélyi katonák irányításával-sorsával, amiért elkerülhetetlen megemlékezni az ezred sorsának alakulásáról is.[54]

Az alakulat nem sokkal korábban, augusztus 29-én esett át a tűzkeresztségen[55] a Halicstól nem messze fekvő Rohatynnál, ahonnét a szívós védekezés ellenére végül visszavonulni kényszerült.[56] A következő napokban a mikolajowi hídfőben azonban elkeseredett ellenállást tanúsítva nemcsak kitartott, de legkevesebb 500 halottnyi veszteséget okozott a két zászlóaljnyi erővel támadó oroszoknak.

Szeptember 8-án a 2. lembergi csatát az ezred a Dnyeszteren átkelve Terszakownál, erdei harccal kezdte meg, ezután Nowosiolki Oparskienél intézett sikeres támadást, amiben 100-nál is több foglyot ejtettek. A sikernek sajnos komoly ára volt, a sorok rendkívüli gyorsan megfogyatkoztak (a hadi fáradalmak mellet a kolera is gyorsan szedte áldozatait),[57] s a 11-én elrendelt álltalános visszavonulás következtében a szeptember vége már magyar földön, Felső-Zemplénben, Csertész, Mezőlaborc, és Laborcrév környékén találjuk Kratochvilt és embereit, ahol néhány nap pihenés következett számukra.[58] Kratochvil életének másik korabeli krónikása Udvarnoky Antal ekként foglalja össze a visszavonulás előtti időszak eseményeit:

„Elképzelhetetlen nélkülözések, az időjárás viszontagságai, kolerajárvány közepette, nappal menet, minden éjjel harc. Pihenésre heteken keresztül sem lehetett gondolni. Mindenütt Személyesen járt közbe, hogy az ezred élelmezése, elhelyezése biztosíttassék, ez pedig akkor rendkívül nehéz feladat volt, mert a háború tapasztalatlanságai az első hónapokban minden tekintetben rendkívül nyomasztólag éreztették hatásukat. Ugyancsak fenyegetőleg lépett fel a kolera, mely a szomszéd ezredeket megtizedelte, ám e járványnak a vaskézzel alkalmazott intézkedések a 4. ezredben hamar gátat vetettek és csak így magyarázható meg, miként volt képes az ezred az örökös utóvédharcok által rárótt feladatoknak megfelelni és ezzel az egész hadosztály, sőt hadtest csapatok, trének, tüzérségek, visszavonulását biztosítani."[59]

Időközben váratlan dolog történt; nagyobb ellenséges egységek (közel 50.000 katona) szivárogtak be az ország területére. Az „első orosz betörés" alkalmával 1914 őszén összesen hat divízió jutott át a magyar határon, amely egységek négy ponton keltek át a Kárpátok hágóin. A legerősebb egység Turkától indult és szeptember 24-én az uzsoki szoroson kelt át, ahol az Ung folyóvölgyében 26-án került sor komolyabb harcérintkezésre. Egy másik orosz csapat a vereckei szoroson ereszkedett alá és Szolyváig hatolt előre. A harmadik seregrész Toronyánál jelent meg szeptember 26-án és Ökörmezőig nyomult. Végül, a negyedik Kőrösmezőnél lépte át a határt, s bevonult Máramarosszigetre, majd onnan folytatta útját Hosszumezőig.[60] Az első betörés, annak ellenére, hogy mindössze október 22-ig tartott és gyors győzelmet hozott a honvédség számára, sokként hatott az

országra, amely egyszerre északkeletre, a Kárpátok felé fordította aggódó tekintetét. Az aggodalmat, amely az emberek szívében élt, jól tükrözik a korabeli tárcacikkek kitartásra buzdító részei is. Példaképp álljon e helyütt csak híres filozófus Alexander Bernát egyik tárcájának két mondata, aki azidőtájt csak úgy ontotta a hazafias műveket. Ezt írta:

„A harcba indulókat és az itthonmaradtakat egyazon légkör öleli át. Ha mi megállunk, ők is meg fognak állani. Ha mi bízunk, őket erősbítjük, a mi hitünk bennük hősi tetté válik."[61]

A magyar határ védelme – amelyet a VII. hadtest alakulatai (1914. okt. 25-től 1915. jan. 7-ig parnok. József kir. herceg),[62] köztük a 20. honvéd gyaloghadosztály katonái[63] legendákba illő hősiességgel láttak el – két szempontból is embert próbáló feladat volt. Egyrészt biztosítaniuk kellet a határokat s megakadályozni a további orosz betöréseket, valamint felszámolni a hátországban tartózkodó ellenséges csapatokat, másrészt állandó támadásokkal minél nagyobb erőt kellett magukra vonniuk, hogy tehermentesítsék az északi arcvonalat. E kettős, nehéz feladatnak igyekeztek tehát megfelelni a 20. hadosztály ezredeinek parancsnokai, köztük a 4. gyalogezred élén maga Kratochvil alezredes is.

A katonatiszt bátorsága mellett, a „Kárpáti vihar" idején kiváló szervezőképességei is megmutatkoztak. Új alapokra fektette az ezred egészségügyi szolgálatát, amivel megfékezte a további járványokat, organizálta a telefonszolgálatot és álltalában a hírközlést, valamint a harcoló alakulatok pihentetése céljából a védőállások építésére állandó utászszázadot szervezett.[64]

Október 2-án a „négyesek" anabázisa folytatódott, ugyanis megkezdődtek az új hadműveletek, amely az egész hónapot kitöltő chyrowi csatához vezetett. Itt az ezred kisebb csoportokba osztva, Sanok irányába támadt,[65] melyre így emlékezett vissza a parancsnok:

„Blozew Grn-nál a »gránátdombon« szerzett elismerést; október 9-től november 4-ig harcolt szüntelenül nappal és éjjel is. Zagorze, Postolow, Mokrenál megállítottuk a túlerős ellenséget, nappal harc, éjjel menet. így folytatódott ez Rzepesd, Beskid, Horb-Sredni, Danawa mellett a legnehezebb viszonyok között, bámulatos kitartással, szívóssággal és erőfeszítéssel.

Kispolánynál a legnehezebb viszonyok között támadt az ezred. Borosnyánál megállítottuk az ellenséget, később Sztropkó irányában támadtunk és üldöztük az oroszokat. Lubatownál egy gyönyörű támadásban száznál több foglyot ejtettünk, sok hadianyagot, puskát zsákmányoltunk. Az üldözés alatt a foglyok száma folyton emelkedett, temérdek hadianyagot, vonatkocsit, orosz zenekart zsákmányoltunk. Iskrysinia, Kombornia felé előnyomulva a foglyok száma folytonosan emelkedett."[66]

De amint azt már megszokták Kratochvil bakái, az elért sikereik ellenére ez a csata is végül visszavonulással végződött, s további állandó elkeseredett összecsapásokat hozott számukra.[67] Az elkövetkezőkben: Wysłok, Miestye, Piotowce mellett, illetve a Jasionówkánál vívott összecsapások alkalmával ismét sokszáz foglyot ejtettek.

Az oroszok erőforrásai azonban ekkor még kimeríthetetlennek tűntek és 1914. november 15-től újra magyar területen folyt a küzdelem.[68] A nagyváradiak november közepén a magyar határon átkelve előbb Sáros vármegye Felsővízközi járásában vették fel a harcérintkezést, ahol Végortoványnál sikeres rajtaütést hajtottak végre. Ezt követően a hadműveletek átterjedtek Zemplén vármegye Mezőlaborczi járására, itt Csertésznél Kratochvil katonái egy lendületes rohammal vették bírtokba a Kolibar magaslatot,

majd parancsnokuk személyes irányítása alatt Nagycsertésznél 8 napon át lankadatlanul harcoltak az ellenséggel,[69] illetőleg a rettenetes hideggel. Ez utóbbi összecsapássorozat véres voltának tanúbizonyságát adván, egyik alkalommal nem kevesebb mint 300 orosz halott feküdt a „négyesek" állása előtt.[70] Ám az orosz gőzhengert nem lehetett megállítani, és visszavonulás folytatódott. Nagycsertésztől délre, Mikónál sikerült a cári erőknek egy visszavonuló főőrssel együtt birtokba venniük a falut, de 26-án egy Kispolány felől indított elkeseredett ellentámadás végül megállította előrenyomulásukat.[71] Innen az ezred 28-án folytatta tovább keserves menetelését délfelé, a vármegye Sztropkói járásban fekvő Minyevágás felé.[72]

A háború viszontagságai azonban nemcsak a harcolókat, de a polgári lakosságot is nagymértékben sújtották az érintett területeken. Zemplén vármegyében az alábbi beszámoló teszi kézzelfoghatóvá az orosz pusztítást:

„Zemplénnek az a része is, melyet meglaktak az oroszok, még hosszú ideig a pusztulás tátongó sebeit mutatta. Fölszaggatott vasúti sínek, felrobbantott hidak, kormos, csonka falak, nyomorúság és szenny mindenütt. Háziállatot még soká nem lehetett látni ezen a vidéken; ami volt, azt mind elrabolták az oroszok s legfeljebb, ha korbáccsal fizettek érte. A számos elpusztult község között a legtöbbet szenvedett *Homonna*, melynek közelében nagy ütközet folyt le, és Mezőlaborc.

Míg *Koskócon, Csebényben* és a környék falvaiban csak néhány ház égett le, addig Mezőlaborcon, éppúgy, mint Homonnán, *rendszeresen gyújtogattak az oroszok*. Az állomás épülete pedig porig égett a melléképületekkel együtt. Csak a kazánház maradt meg. A villanyvilágítás dinamogépét leszerelték és elvitték, a váltókészülékeket elpusztították és pedig, — mint ahogyan az egész munkán látszik, — mindenütt szakértő felügyelete mellett. Benn, a községben *nem volt üzlet, vagy lakóház, melyet ki ne raboltak volna,* sem hivatal, melynek iratait meg ne semmisítették volna.

Homonnán a házak épen állanak, de majd minden lakásban kisebb-nagyobb mértékben észrevehető, hogy fosztogatók, rombolók jártak itt. A szobák belseje felforgatva, összepiszkítva. Törött bútor, porcellán, üvegcserép, tépett ruha, szétszórt, szétszaggatott könyvek. Szomorú látvány. Annál inkább, — olvassuk egy tudósításban, — mert minduntalan látszik a nyoma, hogy nemcsak a fosztogató érdeke dolgozott itt, hanem a vadság is, hogy kárt okozzanak még a maguk haszna nélkül is. Az Andrássy-kastély előtt az utcán a piszokban találtunk gobelin- és perzsaszőnyegdarabkákat. Azt, amit használhattak, amire szükségük volt elvitték. Ágyneműt, cipőt, csizmát, takarót, élelmiszert. Az öreg, nyolcvan éves bírónak a lábáról húzták le csizmáját. A kerítéseket mindenütt kiszedték és feltüzelték s ugyanilyen célra használták el a széklábat, fabútort is.

Összesen huszonkét ház égett le a Templom-utca sarkán és a Fő-utcán, majdnem egy sorban. Köztük a két gyógyszertár is, melyeknek csak a puszta falai maradtak meg. De előbb kifosztották. A templomnak és plébániának semmi baja nem történt. A hivatalokat mind fölforgatták. Az adóhivatal vasajtaját feltörték, az üres kasszát fölfeszítették. Pénzt kerestek, s mivel nem találtak, bosszúból az otthagyott iratokat szétszaggatták, a bútort összetörték."[73]

A folyamatos devasztáció megrendítette az eladdig hosszú évtizedek óta békében élő Monarchia népeit, azonban érthető okokból a legnagyobb félelem mégis a magyarok szívében volt.[74] Bár az újságok ekkor még szűkszavúak voltak az „oroszdúlás" mértékét illetően, ennek ellenére főképp a Budapestre érkező menekültektől mégis jólinformált volt a főváros lakossága. A publicisták szavai mögül élesen kiérződik e félelem s már ekkor megjelennek az első békehangok is. Például november 17-én, a rendkívül népszerű

„háborús író" Fényes Artúr a rá eladdig kevéssé jellemző óvatos hangnemben vetítette elő az elhúzódni látszó háború végét:

„Még áll a harc minden vonalon és jó szerencse nekünk és ellenségeinknek, ha csak a téli hónapok dermesztő fagya választ el bennünket a békekilátások első tavaszi fuvalmától! De ha azontúl is még nagyon messze van, akkor is csak valahára «lesz még ünnep a világon!»"[75]

Mindeközben a fronton Kratochvil parancsnok váradi bakái beérkeztek Minyevágásra, ahol december 2-án elmasíroztak hőn szeretett „apjuk", József főherceg hadtestparancsnok előtt. A háború alatt december 2-án Kratochvil itt találkozott először „munkaadójával", József királyi herceggel, akit teljesen megdöbbentett az alig pár száz főre zsugorodott ezred töretlen lelkesedése és a parancsnok jelentése a találkozásuk idejéig végigküzdött nehéz napok eseményeiről. Az egység egyébiránt annyira hányatott képet mutatott, hogy a főhercegnek saját bevallása szerint csak az járt az eszében, hogy „lehet-e arra számítani, hogy ennyire elcsigázott emberekkel még ellenállást és talán támadásokat fejtsek ki, illetőleg hajtsak végre?".[76] A találkozás után a parancsnok december 4-én állásba vezényelte embereit Borosnya mellett, ahol 8-áig maradtak.[77] Ezt követően 9-én Bányavölgynél, valamint Ladomérvágásnál egy erős ellenlökéssel visszaszorították az ellenséget.[78] Innen északkeletre az év hátralévő napjaira majd a Duklai-hágó környéke (508-as magaslat) szolgál a hadműveletek színhelyéül.[79]

Az ezred szempontjából az összecsapások elkeseredettségét és hevességét jelzi, hogy az alakulatnak augusztus 22-től a következő év január 6-áig, azaz 138 napon belül, nem kevesebb mint 79 ütközet- vagy csatanapja volt, amiből 57 éjjeli harc.[80] E modern kanossza végigjárásának jutalmául Kratochvil 1915 januárjában megkapja a hadidíszítményes 3. osztályú katonai érdemkeresztet.[81]

A váradiak helyzete azonban az új esztendőben sem javult többet: 1915 január első felében Kismedvésnél harcolnak, illetve a Bátor hegyen vannak állásban, majd rövid pihenő gyanánt hadosztálytartalékká válnak.[82] Ezalatt 17-én Ladomérvágáson meglátogatja az alakulatot József főherceg és felesége Auguszta is, akinek segélyakciója jóvoltából a négyesek is részesültek korábban meleg téliruhákból, továbbá számos szeretetcsomagban majdhogynem a háború kezdetéig visszamenően.[83]

Január második felében Kratochvilt és katonáit ismét Nagycsertész környékén találjuk, amelyről a parancsnok ezt jegyezte föl később:

„Most következtek az ezred részére a legnehezebb napok. Magas hóban, zord hideg időjárásban, rendkívül nehéz viszonyok között harcolt, és végigküzdötte a Kárpáti téli harcok legsúlyosabb napjait."[84]

Az alezredes szavai egyáltalán nem túloznak. 29-én egy szakaszon, 31-én a teljes vonalon támadott az ellenség, ám mindkét alkalommal sikerült megállítani. 31-ről február 1-re virradóan visszavonulás Mikóra, ahol egy újabb támadás lett elhárítva. A védekezés ezt követően Kispolánynál folytatódott, egész 15-éig, amikor az alakulat végre újra támadásba mehetett át.[85]

Bár a katonák szenvedését semmi sem múlhatta fölül 1914–1915 telén, a megpróbáltatások azért igénybe vették a hátország lakosságát is, akik ekkor még szomjazták a háború híreit. Az ő lelkiállapotukról a föntebb egyszer már idézett Alexander Bernát ekképp elmélkedett:

„Lelkünk tele van bizalommal. Egészen beleéreztük magunkat a háborúba és már egy csöppet sem vagyunk türelmetlenek. Most vagyunk igazán együtt a mi seregeinkkel. Mi is bevonultunk Csernovicba és mi is ott küzdünk a kárpáti hóban és fagyban. Ha az ember fegyvert fog a kezében és jó erősen szorítja, akkor úgy érzi, mintha lénye egészen a fegyver végéig terjedne, mintha a fegyver is testének egy részévé vált volna. A mi seregünk a mi fegyverünk. Jó erősen szorítjuk, a szeretet és bámulat erejével. A mi lelkünk elhat egészen az ő lelkéig és az ő ereje fokozza a mi erőnket. És most már a német sereggel és flottával is így vagyunk. Magunkhoz tartozónak érezzük és magunkat ő hozzá valónak. Oly csodálatos egybeolvadás és beleérzés ment itt végbe, a minek példáját semmiféle történeti könyv föl nem mutathatja."[86]

A hadi idők elkövetkező időszakában Kratochvil négyesei legközelebb, 1915. február 15-től a Korunkó hegyháton okoztak érzékeny veszteséget az ellenségnek (a harcok egész március 6-ig elhúzódtak),[87] majd március 15-től Szálnoknál mutattak példát kitartásukkal, végül pedig a Wola Pietrowa-i ütközet koszorúzta meg a „kárpáti téli csaták" küzdelmeit,[88] amely „halálharcot" a háború magyar filozófusa szerint „nem szabad soha elfelejteni, a míg magyar él ezen a földön."[89] Az alakulat azonban mégsem ezen csatamezők valamelyikén vált legendássá. Nevét egy jóval jelentősebb, 1915. május 7-én az ezeréves magyar határon végrehajtott fegyvertény miatt kezdték emlegetni országszerte. Podhraczky András visszaemlékezése szerint

„a 4-es honvédek a VII. hadtest (József királyi herceg őfensége), 20-as h. ho. (Nagy Pál tábornok), 39-ik dandár (Stadler István ezredes) kötelékében Szent-Kereszthegyi Kratochvil Károly alezredes ezredparancsnoksága alatt vívta meg azon harcot, amely általános elnevezés alatt a »Weretyszow«-i ütközetnek neveztetik és az utolsó oroszt is kikergette Magyarország területéről."[90]

Az ezred, melynek ütközetlétszáma a támadás előtt 72 tiszt, 1743 ember, 6 géppuska, 2 aknavető volt,[91] május 6-án érkezett meg Laborcfőre. Másnap a hadosztály intézkedése értelmében a 4. honvéd gyalogezred egy Domby-zászlóalja (parnok. az ütközet alatt Énekes Ágoston sz.) a 3/11. árkász századdal 5 óra 30-kor Chwostejowról előre tört. Feladatuk a 704-es magaslat elfoglalása és biztosítása volt. Mivel az ellenség a 704-es magaslatot, Weretyszowot és Revejkát megszállva tartotta, Laborcfőtől nyugatra az 515-ös magaslaton levő üteg tűzzel támogatja a 4. ezred támadását. Az oroszok azonban számítottak a támadásra, s idejük is bőven volt fölkészülni annak visszaverésére, így amikor a zászlóalj és mögötte ütközetmentben haladó egész hadosztály előrenyomulása megindult, azonnal erős golyózáporral szórták a halált a magyar katonákra, akik ezért csak kúszva haladhattak az acélzivatarban előre. Helyzetüket a védőket segítő Revejka irányából jövő lövegtűz is nehezítette. Az ütközet szemtanúja, József főherceg így írja le az ütközetet.

„A 4-es honvédek a Laborcza-völgyből szép rajvonalakban indulnak meg a Weretyszów partján felfelé. Orosz járőrök hevesen tüzelnek ránk, azután hamarost az ormon levő főállásba húzódnak vissza. Feszülten figyelem a kezdődő küzdelmet, melynek legcsekélyebb részleteit is kitűnően látom.

Nemsokára nagyon heves harc fejlődik ki, s látom vitézeimet a legerősebb gyalogsági tűzben, mint gilisztákat kúszva előnyomulni. Amint valamelyik néhány percig veszteg

marad és szegény fejét nem emeli többé fel — tudom, hogy már nem számít az élők sorába — mindannyi keserv nekem… Csúsznak és másznak ott, hol a tűz éri őket, a holt terekben fölkelnek és előrefutnak, akár egyenként, akár kis csoportokban; folytonos, szakadatlan a mozgás előre, s mégis erősen ropog a mi tüzünk is. Derék tüzérségem kitűnően lő, de hát mi hasznát vehetjük a tábori ágyúk lapos röppályájának a magaslaton levő orosz lövészárkok ellen, melyeket legfeljebb stráfolva érintenek a gránátok, a srapnellekről nem is beszélve. De itt is hiába könyörgök, úgylátszik ezt sem látják be odafönt.”[92]

A sok halott és sebesült ellenére a támadás 10 órakor még mindig alig haladt előre. József főherceg visszaemlékezése szerint, volt olyan pont, ahol 49 (!) katona halt hősi halált, minekutána az életüket kioltó ellenséges lövészt annak elhibázott lövése következtében, az 50. vállalkozó szellemű magyar vitéznek végre sikerült végleg ártalmatlanná tenni és ismét néhány métert előre haladni.[93] A délután folyamán, ha hatalmas veszteségek árán is, de sikerült a 704-es magaslat elfoglalása, s az este folyamán egy kézitusába torkolló roham után Weretyszow utolsó még életben lévő védői az életet választva, megadták magukat – mintegy 3.000 orosz katona esett így hadifogságba.[94] Az összecsapás Kratochvil 130 bakájának követelte életét és 170-en sebesültek meg, tiszteletükre az alezredes a közelben lévő ezredzászlót felvitette az elfoglalt orosz állásba és „az ezred az ezeréves határon a zászló alatt, tábortűz világánál meghatottan énekelte el a magyarok Himnuszát”.[95] Reggel aztán folytatódott a visszavonulók üldözése Bukowsko felé, s 11-én Bukowsko mellett, Wola Piotrowánál vették fel újra a harcérintkezést az ellenséggel, majd május 19-én az ezredet Vidrányba rendelték pihenőre.[96] A győzelemmel, és általában az ezred addigi teljesítményével nemcsak a tisztek, de maga Kratochvil is nagyon elégedett volt; Arnoldsteinben 1925. május 28-án kelt összefoglalójában hosszasan dicsérte vitézeit bátorságukért.[97]

A diadal kapcsán talán jogosan merül föl a kérdés, hogy vajon mit érezhettetek az ezred tisztjei és katonái azokban a napokban, távol az otthon melegétől? Szerencsére erre vonatkozóan dr. Serényi Jenőnek a *Turistaság és Alpinizmus* című folyóirat munkatársának levele nyújthat számunkra bepillantást. Május 19-én írt leveléből idézve hosszabban:

„Halványan pislákol a gyertya sátramban, de oly langyos meleg éjszaka van és különben is zászlóaljügyeleti tiszt vagyok, hogy szívesen maradok fenn és írom e levelemet. Elhagytam a Kárpátokat már régen. Május 5-én kezdődött meg az előnyomulásunk Hegyzávod (Zemplén m.) feletti állásunkból és amikor én mint ezredem elővédjének parancsnoka kis osztagommal az oroszoknak állásaihoz értem, azt már üresen találtam. De ilyen elhagyatottak voltak az oroszoknak három egymásután következő rendkívül megerősített állásai is, míg végre egy teljesen rejtett helyen ráakadtam az oroszokra. És akkor 12 emberemmel 3 ízben ütköztem meg velük, amint később kiderült 2 $^{1}/_{2}$ zászlóalj erejű utóvéddel. De soha egy pillanatot sem hátráltam meg, sőt az utolsóig kitartottam, míg segítség nem érkezett. Azután jött a borói srapnelltűz és 7-én a laborcfői ütközet, ahol a Weretyszów 742 m magas ormán utoljára próbálták megállítani az ország határán előnyomulásunkat az oroszok, míg este 8 órakor hatalmas rohamunk áradata kisöpörte őket megerősített állásukból. Fenséges és lélekemelő volt, életem egyik legszebb napja, amikor ott a sötét éjszakában ezernyi magyar egy egész hadosztály, éljen-riadala és „Isten áldd meg a magyart” fenséges fohásza szállott az egek Urához. Áldja meg és segítse diadalra fegyvereinket. Másnap átléptünk Galícia sok küzdelmet látott földjére és este új harcba szálltunk a Bukovica vonulatán és a Tokarnia (777 m.) magaslatát fogtuk ostrom alá. Makacsul védekeztek a muszkák, de mi is makacsul támadtunk. Soh’sem

hittem, hogy én is oly szédületesen tudom forgatni a gyalogsági ásót, mint ahogy beástam itt magam az oroszok fedezéke előtt a földbe. De muszáj is volt, mert búgtak a srapnellek — egy szilánk közém és Lajtos hadnagy közé vágott és onnan kezemre esett — de semmi bajom nem volt. Ennél sokkal keservesebb volt azonban, hogy oldaltűz alatt is tartottak és a gépfegyver nem nagyon kímélte sorainkat. Reggelre azonban az orosz fedezékek üresek voltak. Karlików alatt volt még ezredünknek, illetve a III. zászlóaljnak csatája, amelyben én már nem vettem részt, mert kikülönített tábori őrsön voltam, de ez is dicsőségesen végződött. Én másnap ½ 3 órakor már az oroszok állásában voltam és nekem jutott a szerencse, hogy elsőízben jelenthettem, hogy az állások üresek és a német csapatok tőlünk jobbra kezdenek felfejlődni. A mozgósítás első napjától kezdve ezredünk tűzben állott. Annál jobban esett tehát, amikor meghallottuk Plonnán, hogy hadseregtartalék vagyunk. Kikerültünk tehát a tűzvonalból és kipihenhettük a tél és az utóbbi napok sok, nehéz idegfárasztó izgalmát. Még gyalogoltunk azután Przemysl felé néhány napig, közbe pihentünk 1—1 napot, míg a fél úton visszarendeltek bennünket és megyünk más harctérre. A harctéren voltak derűs, de voltak nehéz napjaim is. Boldog vagyok, hogy megértem őket sértetlenül, egészségben és az alatt a 2 $^{3}/_{4}$ hónap alatt míg itt vagyok szolgálatot tehettem hazámnak. Tartoztam vele őseim hagyományának, nevünk és önmagam becsületének. Most még szeretném, ha mielőbb megjönne hadnagyi előléptetésem és különböző kitüntetéseim, amelyekre ezredem felterjesztett és ha viszontláthatnám szeretteimet és titeket, kik nekem mindig oly kedves barátaim voltatok, végül újra dolgozhatnék a T. és A.-nak, meg a magyar turistaságnak és sísportnak. Kettőzött erővel fogok nekifeküdni az elmaradottaknak és amint nem csalatkoztatok bennem eddig, úgy a jövőben sem fogtok csalatkozni."[98]

(Agyagemberek parancsnoka) Kratochvil Károlyt ezredével az északi frontról délnyugatra, az időközben ellenséggé lett Olaszországba szállították. Az alakulat előbb Arnoldsteinben kivagonírozott, ahonnan nemsokára újra vonatra szállva, június 1-én Kronauba szállították őket tovább. A településtől gyalogmenetben Sočara vonultak. Itt megszállták a Vrata, Vršič vonulatát fel a Krn magaslatig.[99] E terület aztán egész június havában az arcvonalat jelentette a szembenálló felek számára.[100]

Július 2-án az ezred tovább vonul az Isonzó-frontra és 9-től megkezdi működését a II. isonzói csatában.[101] Itt a Doberdó-fennsíkon foglaltak állást, s a fennsíkon belül a Monte San Michel nevű magaslat védelmével lettek megbízva. Az alakulatot a júliusi csaták új feladatok megoldása elé állították. Olyan terepen kellett ugyanis védelmi állásban tartózkodniuk, mely a kor haditechnikai mércéjével mérve számukra nehezen volt védhető, illetőleg amely a védekezésnek eladdig ismeretlen módjait tette szükségessé, hiszen e helyütt a tartalékok és a parancsnokságok a rajvonallal egyenlő pergőtűz alatt állottak.[102] A négyesek egyik tisztje, Váli Péter főhadnagy szerint egy ilyen harci helyzetben

„[…] ahol az ellenség óriási tömegekkel a francia harctéren eltanult harcmodor minden tapasztalatával támadott, ott ismét oly energiára volt szükség, amely a helyzetet napok alatt teljesen átlátta, oly emberre, kinek képességei a nehézségekkel egy mértékben nőttek és aki megtudta teremteni az ezred részére azokat a védelmi feltételeket, amelyek nemcsak a teljes elpusztulástól óvták meg, hanem lehetővé tették, hogy a második Isonzo-i csata az ellenség teljes kudarcával végződjék".[103]

Erre a feladatra csak Kratochvil lehetett és volt képes. Irányítása alatt az addig hegyet is alig látott alföldi katonái nemcsak eltanulták az állóháború-hadviselést, hanem

az egyébként előnytelen harci körülmények maximális kihasználásával a lehető legnagyobb veszteségeket okozták a túlerővel támadó olasz hadseregnek; mindemellett a lehetőségekhez mérten tovább javította a reá bízott egységek egészségügyi állapotát,[104] aminek köszönhetően a 4. ezredet elkerülték a komolyabb fertőzések és járványok, ezáltal az hosszabb ideig harcképes maradhatott. A csata végeztével a nagyváradiak augusztusban és szeptemberben az Isonzó mellett voltak állásban, ahol támponttá építették ki Psteano községet, amely a védelem szempontjából a későbbiekben majd történelmi jelentőségre tesz szert.[105] Az addigi kivételes parancsnoki teljesítmény elismeréséért Ferenc József előbb augusztus 9-én a 3. osztályú Vaskorona-rendjéhez (amit még májusban érdemelt ki) a hadidíszítménnyel tüntette ki, utóbb katonai szolgálata huszonöt éves jubileumán szeptember 1-jével ezredessé léptette elő Kratochvilt.[106]

A III. isonzói csatában, október 12-én az ezred állásba ment San Martino del Carsonál,[107] ahonnét 14-től folyamatosan verte vissza az olasz támadásokat. Az 5. századot 14-én például egy 2-300 főből álló támadócsoport próbálta kiverni állásából, amit csak kézitusában sikerült megtartaniuk.[108] 16-án az ellenség nem kevesebb mint öt század előre küldésével próbálkozik folyamatosan áttörni a II. és III. zászlóalj védelmi szakaszán (ahol ekkoriban már nagyszámú román és szerb katona is teljesített szolgálatot), ám mit sem ért a hétszeri (!) nekirugaszkodás, mert végül az előzőhöz hasonlóan ez a támadás is véres kudarccal végződött.[109] A siker egyértelműen Kratochvil hadszervezési elveit igazolta, aki védelmi pozíciójában célszerűen helyezte el tartalékait, sikeresen alkalmazta a gyalogság oldalazó tüzét és a kézigránáttal, mint támadófegyverrel való védekezést.[110] A magyarok kitartása nemcsak meglepte a szembenálló olasz felet, mi több kivéreztette és napokra megbénította azt. A helytállásért a jutalom: néhány nap pihenő mint hadosztálytartalék, amit a 22-e virradó éjjel egy újabb frontális áttörési kísérlet szakított meg; de hiába volt még az ellenséges léghajótámadás is, a kitartás ismét meghozza gyümölcsét, s az olaszok egy rövid időre megint visszavonulnak.[111] Váli Péter így emlékezett vissza a Kratochvil vezette modern haláltáncra:

„Az ezred energikus védekezése október 21-ig megbénította az ellenség támadó kedvét. E napon új harcok fejlődtek ki, melyek folyamán a teljesen szétlőtt első védelmivonalba az olaszoknak sikerült betörni, sőt tért is nyerni a második vonal tekintélyes részét megszállani, járőrei a Crnci barlangig előrenyomultak. A 4-ik ezred, amely pihenőben volt, riadóval ellentámadásra rendeltetett. Kratochvil ezredes átvette a támadás csoport parancsnokságát. A helyzet teljesen felderítettlen és kritikus volt. Gyors tájékozódás és felderítés után biztos kézzel intézte a támadás sorsát, az ellenséget a hátsó terepről és a második védelmi vonalból kiszorította és a súlyos és hullámzó harcok közepette egy védelmi vonalat választott, amelyen 1916. augusztus hónapig az olaszok minden erőlködése és kétségbeesett erőfeszítése megtörött.”[112]

Egy 1915. december 1-én kiadott eligazítás szerint az ezredparancsnok egyébként döntőnek ítélte meg alakulata részvételét a III. isonzói csatában. Az első négy meghatározó tényezőt az alábbiakban látta:

1) Október 14-én kézitusában visszaverték az ellenség gyalogsági támadást.

2) Október 16-án a szembenálló olasz ezred támadásait sikerült megakasztani San Martinótól nyugatra, miközben az ezred III. zászlóalja a Monte Saint Michelen harcolva verte vissza az ellenséget.

3) Október 21-ről 22-re virradóan a San Martinónál a 4. ezred ellentámadása megakadályozta a 20. hadosztály frontvonalán az ellenséges áttörést.

4) Az elkövetkező napokban az ezred nagyszámú túlerővel szemben állta meg a helyét.[113] A harcok azonban a hónap végéig nem szüneteltek „Kratochvil fiai" számára, akik fényesen utasították vissza minden elpusztításukat szolgáló ellenséges törekvést. A legdicsőségesebb nap mégis 31-e volt, amikor hét olasz ezred próbálta meg áttörni a 4. és a mellettük harcoló 3. gyalogezred arcvonalát – sikertelenül.[114] A III. isonzói csata is végül nekik köszönhetően magyar győzelemmel zárult.[115] Ezt követően november első napjaiban hosszabb pihenés következett a megfogyatkozott ezred megfáradt bakái számára,[116] amit 23-án újabb véres összecsapások követtek San Martino del Carso-nál.[117] Bár a visszaemlékezésekben nem említik, de a sebtében feltöltött alakulat a hónap végére már legutolsó tartalékát is bevetette, továbbá az ellenséges túlerő végül annyira kivéreztette őket, hogy decemberben ideiglenesen kivonták a leharcolt egységet az arcvonalból. A nagy veszteségeket itt egyedül a már említett Váli főhadnagy sejteti, miközben felettese azokban a napokban kifejlesztett harcászati és pedagógusi elveit méltatja hosszasan.

„Az olasz harctér sajátosságai közé tartozott – írja jellemzésében –, hogy egy egy támadás után a pergőtűz következtében emberek megsemmisültek, úgy hogy felőlük hozzátartozóik és a Vöröskereszt egylet tudakozódásaira senkinek sem állott módjában feleletet adni."[118]

Decemberben Skrbinán, immár jól kiérdemlett pihenőjük alatt, a négyeseket ismét meglátogatta József főherceg és felesége, majd januárban a trónörökös tette tiszteletét az ezrednél, aki kitüntette annak legvitézebb hőseit.[119] E látogatásoknak a nyilvánvaló propagandaértéke mellett – amit ma jócskán túlbecsülnek – lélektani szempontból is komoly szerepe volt a morál fenntartásában, valamint feltehetően minden esetben megerősítették Kratochvilban a győzelembe és a dinasztiába vetett hűségét.

1916 januárjában a váradiak előbb Polazzo mellett vonultak állásba, később február közepén a Monte San Michele magaslatait szállták meg. Ezek után, március elején pedig a Monte San Michele Nordhangon foglaltak állást, ami a március 10-én kezdődő V. isonzói csatában a leghevesebb harcok színterévé, egyúttal az ezred szimbólumává és a magyar katonadicsőség egyik legfényesebb példájává vált, de ne vágjunk az események elébe… Március elején Kratochvil ezredesre „az ellenség előtt tanúsított vitéz és eredményes magatartása" elismeréséül újabb kitüntetés várt. Királya ezúttal a hadidíszítményes Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta számára.[120] Nem sokkal utóbb, május 15-én „a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemeik elismeréseül" pedig kiérdemelte a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényét is, amit Ferenc Salvator főherceg, mint az Osztrák–Magyar Monarchia Vöröskereszt egyleteinek védnökhelyettese adományozott számára.[121]

Időközben az alakulat katonái elfoglalták a számukra kijelölt állásokat, azonban nem várt heves esőzés vette kezdetét, amely teljesen föláztatta a futóárkokat, és amelyből nem lehetett levezetni a vizet, így a védekezést az állandó iszap tovább nehezítette. A többnapos harc végeztével – ahol az ezredes sikeresen szervezte meg és alkalmazta az ún. bombavető csoportokat[122] – a hegy meredek lejtőjét védők egyenruháját egységesösszefüggő agyagréteg borította, amiért a szomszédos alakulatok a látszólag pejoratív kicsengésű „agyagemberek" elnevezéssel illették őket.[123] A nagyváradi bakák viszont nagyon rövid időn belül maguk is használni kezdték egymásra e kifejezést,[124] ami a végsőkig való kitartás szinonimáját jelenti számukra, mígnem végül Jámbor Lajos versének hála felejthetetlenné vált az utókor számára is. A vers, amelyet minden négyes ismert, a következőképp szól:

Az „agyagemberekhez”![125]

Holdvilág ezüstje hull a Wippach-völgyre,
Föld illatot hordoz lágy tavaszi szél.
A San Micheléről az ezred most jött le,
Fáradt honvéd-sereg pihenőre tér.
Szemem könnybe lábad, a szívem megdobban
A felétek száll részvét, büszkeség, szeretet
Ti „agyagemberek”!

Holdvilág ezüstje hull a hős fejekre,
És mindegyik köré glóriákat sző.
És mesélni kezd az első tavasz-este
A hymnuszt zeng minden san-michelei kő.
Wippach zöld hulláma énekel az éjben,
Tapsolnak az erdők, felharsan az éljen,
S tárt karokkal várnak, fogadnak a hegyek
Ti „agyagemberek”!

Michele hősei! megtépett négyesek,
Értitek, érzitek ezt az ünneplést?!
Hogy tavasz szellő tiértetek lebeg,
S a hold számotokra szórja ezüstjét?!
Hogy tinéktek nyílik minden virág itten,
Hogy rátok mosolyog az égből az Isten,
Kik a San Michelén annyit szenvedtetek,
Ti „agyagemberek”!

Tépett, fáradt hősök! Arcotokat nézem,
S Michele agyagját ruháitokon…
S boldog, büszke vagyok, hogy a lelkem, vérem
S magyar honvéd nevem veletek rokon.
Elébetek szórom, mi nekem legdrágább:
Költészetem színes, illatos virágát:
Holdas tavasz estén rólatok éneklek
Hős „agyagemberek”!

Holdvilág ezüstje hull a Wippach-völgyére,
Föld illatot hordoz a tavaszi szél.
A San Micheléről az ezred most jött le,
Fáradt honvéd-család pihenőre tér.
Oh legyen az álom édes, pihentető,
Keressen fel benne hitves és szerető,
Véres borzalmakról hogy feledkezzetek
Ti „agyagemberek”!

De nem ez volt az egyetlen vers melyet Nagyvárad város hőseiről írtak. Idáig még nem került említésre, de Kratochvil frontszolgálata alatt is aktív levelezést folytatott lényegében bárkivel, aki írt neki, valamint leveleihez számos, az ezred katonái által készített emléktárgyat is csatolt.[126] Nem volt ez másképp 1916 tavaszán sem, amikor a zeneszerző és költő gróf Zichy Gézához egy gránátrepeszdarabban küldte meg az ezred üdvözletét annak 50 éves zeneszerzői jubileuma alkalmából, amire válaszképp a következő szép verset kapta:

M. kir 4-ik honvéd gyalog ezred[127]

Gránát vasát küldte nekem
Vitéz, hősi ezreded,
Én pedig meghatva kérdem
Kinek veszte lehetett?

Melyik bátor katonának
Osztott dicső, hős halált?
Nem tudom, de egyet érzek
Engem is szíven talált.

S amíg ezt a vasat látom
- Akár milyen vén legyek –
Mindig az lesz kívánságom:
„Éljenek a Négyesek"!

(Tábor, 1916. május hó 14-én)

És ha már a levelezésnél tartunk, külön említést érdemel, hogy nagy háború ide vagy oda, egykori tanítványaival sem szakadt meg az ezredparancsnok jó kapcsolata.[128] Mindkét főherceg rendszeresen írt neki, és ő, mihelyst ideje engedte, postafordultával válaszolt. E levelek talán egész hagyatéka legérdekesebb darabjai.[129] Azokban egyértelműen kiérződik az eufórikus hangulat és az optimizmus, amely József Ferencet és Lászlót, továbbá magát Kratochvilt is sokáig áthatotta. A kis László egy alkalommal például azt kérte levele végén: „Eleven oroszt ne küldjön, inkább egy Puskát"[130], József Ferenc pedig a „századostól" (így nevezték maguk közt éveken át) kért tanácsot tépelődésében, hogy jelentkezzen-e önként frontszolgálatra, amely neki bárki másnál jobban hazafias kötelessége.[131] A válasz nem ismert, de a következő hónapok eseményeiből következtethető, hogy biztató lehetett, mert a jelentkezés végül megtörtént. József előbb Boroevits, utóbb Artz hadtestparancsnok mellett, végül a saját, 7. cs. és kir. huszárezredében szolgált, és nem is akármilyen eredménnyel, mert a montellói ütközet után tiszti vitézségi érmet kapott. Az idősebb főherceg leveleiben gyakran ír még a hátország állapotáról és ennek apropóján eszmecserére hívja fel levelezőpartnerét a háború végének kérdésében.

A volt tanítványok emellett beszámoltak életük minden mozzanatáról, gratuláltak az újabb győzelmekhez és kitüntetésekhez, ugyanakkor hazavárták szeretett tanítójukat, kinek szavát vették, hogy visszatér.

Visszakanyarodva a fronton szolgáló Kratochvilhez és a hadiesemények bemutatásához, az ezred harcai az V. isonzói csata után is tovább folytatódtak. Májusban az

olaszok a Nordhangnál akna-harccal próbálnak a négyesek állásaiba férkőzni, ám hála Kratochvil ellenaknáinak, a vállalkozás sikertelen maradt.[132]

Június 29-e a következő fontosabb csatanap az ezred történetben. Ekkor az alakulat gáztámadást intézet a körzetben, amiben az ezredesnek is komoly szerep jutott.[133] Váli Péter elbeszélése szerint amidőn parancsnoka

„meglátta, hogy a gáztámadás csak bizonyos területsávokon érvényesül és támadó csoportjait ennek megfelelően irányította. Rendkívüli tájékozottságának köszönhető, hogy a gáztámadásban részt vett többi ezredekkel szemben az ezred vesztesége minimálisnak mondható, dacára annak, hogy a támadás eredményéhez a 4-ik ezred erősen hozzájárult”.[134]

De nem „verekedtek” rosszabbul Nagyvárad házi ezredének katonái a San Martino-i védőszakaszon sem, ahová július elején vezényeltettek. Megérkeztük után nem sokkal e helyütt is bombavető csoportokat szerveztek, s megtorló és megsemmisítő pergőtűzzel árasztották el az olaszokat, akik ez által teljesen megbénultak.[135]

Ezekben a napokban érdekes dolog történt. A 20. gyaloghadosztályhoz egy olyan vendég érkezett, kinek jelenléte jó is meg nem is az ütközetben – egy haditudósító. Lázár Miklós, a *Pesti Napló* híres[136] munkatársa sorra járta a hadosztály egyes ezredeit, majd élményeit-tapasztalatait papírra vetve nagyhatású tudósításait hazaküldte a napilap számára. A négyeseknél július közepén esett meg a haditudósítói „vizit”, amiről kivételesen szép, de egyben hátborzongató, műfajában párját ritkító beszámoló született, és amiben az ezredes is említésre került. Sajnos terjedelmi okokból a haditudósítás teljes szövegének közlése nem kivitelezhető, emiatt e helyütt csak a Kratochvilról szóló rész, valamint egy csatatér-bemutatás elevenedik föl abból. Lázár ezt írja az ezredesnél tett látogatásáról:

„Az ezredparancsnokság, néhány száz méterre a rajvonaltól, dolinákba, barlangokba van szállásolva. Élőről, hátulról, keresztbe lövedékek repeszdarabjai zizegnek, K[kratochvil] ezredes nyugodtan ül szellős helyiségében, egyszerre telefonál, sürgönyöket diktál, intézkedik, kitüntet, tanácsokat ad, végzi mindegyik honvédje ügyes-bajos dolgát, elragadó türelemmel, megindult szívvel, babonás emberismerettel, csalhatatlan biztonsággal. Az ezredes segédtisztje, dr. Váli Péter, nagyváradi ügyvéd. Szüntelenül nyávog a telefon, a zászlóaljak, századok, kötözőhelyek, utászok, élelmezési központok, üdülőhelyek, tartalékok kérdezősködnek, parancsot várnak, jelentéseket adnak.”[137]

A látogatást megelőző napok véres küzdelmeiről pedig a következő szívszorító leírás készült:

„A levegő fojtó és nehéz gázaktól terhes. Temetetlen holttestek olvadoznak a sziklák kohójában, a drótmezőn fekete tömegek lógnak néhol, kérdőjel alakban vagy zsákszerűen, olasz gyalogosok, akik roham közben a drótnak szaladva, géppuska golyóktól átlyukasztva holtan függenek, a halál kertjének túlérett, rohadt gyümölcsei, az egyenruha tartja össze a kiszáradt csontvázat.”[138]

Megküldött haditudósításaival Lázár odahaza akkora sikert aratott, hogy ettől kezdve a 20. gyaloghadosztály lett az egyik leghíresebb katonai egység a magyar honvédség hadrendjén belül, így a Pesti Napló kézenfekvőnek látta a lehetőséget és hamarosan

újabb tudósítást kért Lázártól, aki közölte Kratochvil négy „eligazítását", melyek az ezred történetével foglalkoznak.[139] E mű – amely egyébiránt az ezredes irodalmi vénájának korai bizonyítékának egyike – szintén elsöprő lelkesedést váltott ki, ezért a napilap a „3-ik háborús karácsonyra" Lukacich Gézától, a hadosztály akkori parancsnokától egy összefoglalót kért a honvédek legnevezetesebb fegyvertényeiről. Lukacich válaszlevelében a következőket nyilatkozta:

„Csapataink, a magyar királyi 20. honvédgyaloghadosztály ezredeinek szelleméről és katonai erényeiről beszéljenek a harctéri teljesítmények. Íme:

A hadosztály 1915 július végén vette át a Monte San Michele nevű hegy és San Martino falu védelmét és a doberdói fennsík e kulcspontjait a második, harmadik, negyedik, ötödik és hatodik isonzói csatában az olaszok minden erőfeszítése dacára meg is tartottak tizenhárom hónapon át, mig Görz eleste miatt az átkarolást elkerülendő, felsőbb parancsra otthagyta e helyeket.

Honvédjeink itt oly pokoli ágyú és aknavető tüzet állottak ki, amelyet eddig még nem ösmert senki: meghaltak, vagy megsebesültek, de nem hátráltak.

Ki ne ismerné Mont San Michele és San Martino neveket, ki nem tudná, mennyi magyar vér tapad hozzájuk. Ki nem hallott a budapesti, debreceni, nagyváradi és székesfehérvári honvédek hőstetteiről?

Ezen halálmegvető kitartásban és bátorságban megnyilvánuló kitűnő katonai szellem elsősorban tisztikarunk kiválóságán alapszik. Ma már, túlnyomó részben, nem hivatásos tisztekből állván, nem bír ez ugyan oly alapossággal, rendszeretettel és pedantériával, mint például a német, — veszélyt nem ösmerő bátorság, becsvágy és nemes versengés tekintetében azonban, minden dicséretet felülmúl. Ez magyar intelligenciánk érdeme.

De alapszik ezen szellem a magyar közkatonával veleszületett katonai és férfierényekben is. »A szent Mihélét a becsületükre bízták!« — mondattal fejezték ki honvédjeink akaratukat, hogy a hegyet tartani fogják.

Végre még az olasz is fokozta kitartásukat. Árulása, dühhel és daccal töltötte el embereinket. »A gaz taliánt be nem engedjük, amig élünk!« — mondották.

14. Tábori posta, 1916. december 16.
Lukachich Géza"[140]

Augusztus első napjaiban az ezred pihenőre ment, azonban az olaszok által indított VI. isonzói csata és Görz elfoglalása következtében végül augusztus 6-án újra harcba rendeltetett. Feladatuk a Monte San Michelén a magyar állások visszafoglalása volt, amit részben sikerült teljesíteniük a keleti lejtő birtokbavételével,[141] ám az ellenség 9-én végleg visszafoglalta elveszített állásait.[142] A hullámzó harcban Kratochvil fiai súlyos veszteségeket szenvedve végül visszavonultak, majd hátrébb, a Comeni-fennsíkra rendeltettek. Itt, Opacchiasella mellett az ezred kitart egész szeptember hónapban – ideiglenesen parancsnokuk vezetése nélkül.[143] A folyamatos küzdelemben ugyanis Kratochvil ezredes egészsége megrendül, ezért felettesei egyhónapos üdülési szabadságra küldik (a háború alatt ez az egyetlen alkalom amikor szabadságra megy) a horvát tengerpartra.[144]

A négyesek véráldozata augusztus 9-én egyébként különösen nagy volt az ún. Schönberg-alagútnál,[145] amely építmény rendkívül jelentős hadászati értékkel rendelkezett. A Monte San Michele északi púpját keresztülvágva ugyanis lehetővé tette az első vonalban harcolók elérését a mögöttes területről, továbbá lehetőséget biztosított arra, hogy akadály nélkül megoldható legyen az utánpótlás.[146] A mintegy száz méter hosszú alagút

eme délnyugati kijáratának megtartása tehát nagy veszélyt jelentett az olaszokra, akik érthető okokból mindent megtettek annak birtokbavételeéért. 9-én rohamra indulva, több órás hullámzó harcban végül felőrölték a védelmet. Az augusztusi harcok vérgőzösségét jelzi, hogy az ezred a 6-i olasz támadás előtt háromezer főt számlált, míg a visszavonulás után már csak 1100-an voltak életben.[147] A csatáról így beszélt később a parancsnok:

„Kétségbeesett erővel tartottuk fel az ellenség makacs tömegtámadásait. Állásokról a borzasztó tüzérségi tűz után már szinte beszélni sem lehetett. A harc ide-oda hullámzott. A Monte San Michele csúcsa alatt levő úgynevezett Schönburg alagút rendületlenül birtokunkban volt, bár az olaszok augusztus 9-én már a hátsó kijáratát is támadták. Az alagútban levő 4-es honvédek Szilágyi százados parancsnoksága alatt befészkelték magukat az ellenséges arcvonalba s géppuskáikkal fájdalmas veszteségeket okoztak nekik. Az ellenség minden kísérlete, hogy lángvetővel, kézigránátokkal, bűzbombákkal, stb. birtokába ejtse ezt az alagutat, hiábavalónak bizonyult.

Pedig az alagutat védők helyzete reménytelennek látszott. Az alagút belső képe leírhatatlan. Gyér világítás, bűzös levegő, sebesültek jajgatása, halottak, a betóduló sűrű füst, az olasz kézigránátok robbanása és a szótlan harcosok…

Bámulatraméltó volt minden egyes ember működése — mondja Szilágyi százados. Ha valahova egy ember kellett, mindjárt akadt jelentkező, ha nem is szakmabeli. Telefonisták küldöncszolgálatot végeztek, a küldöncök sebeket kötöztek, a sebesültvivők a sebesültvivők fegyverrel álltak őrt az alagút kijáratánál.”[148]

Októberben a VIII. isonzói csatában a „Kratochvil-ezred” parancsot kapott, hogy vonuljon a Nova-Vas előtti állásokba a 17. honvéd gyalogezred felváltására, akik hat napja már folyamatos pergőtűzben állottak.[149] A sikeres váltás után – melyről egyébként az olaszok a legnagyobb részletességig tájékozódva voltak – alig pár órával megindult az ellenség általános támadása. A délután 3:30-kor induló előrenyomulás gyorsan teret nyert; a támadóknak a szomszédos 2. közös gyalogezrednél sikerül az állásokba hatolnia, majd 4 órára elérni az ezredtartalékot. Itt aztán a dolinát megkerülve végül a teljes ezredtartalék hadifogságba került, annak ellenére, hogy az elsővonalbeli állások mindegyike ekkor még a négyesek kezén volt. Nem sokkal később az I. zászlóalj is megadja magát a túlerőnek, de sokaknak sikerül még a visszavonulás közülük. Időközben a III. védelmi vonal mögött tartózkodó utászszázad ott lévő részeit riadóztatták a III. vonal megszállására, akik a feladatnak eleget is tettek. 5 órára már az ezred III. zászlóalja is megsemmisült, és a túlélők a zászlóaljparancsnokosig dolinája felé menekültek, amit utolsó töltényig védtek.[150] A helyzet megoldása Kratochvil elbeszélése szerint a következőképp történt:

„Az egyetlen mozgatható erő az egész széles arcvonalon az utászszázad 140—150 embere volt, továbbá az 1. honvéd gyalogezred egy százada (Dereánó század) kb. 30 emberrel és egy géppuskás osztag 2 géppuskával. Ezenkívül az utászokhoz osztották be az ezred cigányzenekarát is. Az így alakult csapat parancsnoka Hevessy százados lett, segédtisztje Gazdag hadnagy, aki itt a terepet a legjobban ismerte. Az utászszázad parancsnoka Takács József fhgy, beosztott tisztek Tavasz hdgy, Töpler és Müller zlsok. Az utászszázad az úttól balra mintegy 600 lépésnyi területet tartott megszállva, az úttól jobbra pedig az 1. honvéd gyalogezred százada volt elhelyezve a hudilogi szakadékig.

5 óra 20-kor Hevessy százados parancsot ad az ellentámadásra. Az utászszázad a kissé bokros terepen tapogatózva indul előre. Az olasz tüzérség úgylátszik ezt észreveszi és zárótüzet ad le, de a zárótűz 20—25 lépésre a támadó csapat mögé kerül s aránylag kevés

veszteséget okoz. Alig 100—150 lépést nyomultak előre, amikor máris megpillantják az olaszok első embereit. Utászaink állva azonnal heves tüzelésbe fogtak, azonban hamarosan oldalozó géppuskatüzet kapnak, amely súlyos veszteségeket okoz, s az állva tüzelőket lefekvésre kényszeríti. Fazekas szakaszvezető a géppuskát bravúrosan elfogta öt olasszal együtt. A puskaharc ezután már csak rövid ideig tart és a válogatott emberekből álló század, mint egy ember fölpattan és rettentő 'rajta' ordítással rohan az olaszokra. Ez a roham egyike volt a legszebbeknek, amely olasz földön lefolyt. Az eredménye teljesen váratlan volt. Az olaszok azt hívén, hogy igen nagy erők jönnek ellentámadásra, hanyatt-homlok menekültek. Az utászok az ezredtartalékon jóval túl üldözik a menekülőket."[151]

A csata eredménye: az utászszázad hősies ellentállása és támadása 10–12 órán keresztül tartotta föl az ellenséget, lehetőséget biztosítva ezzel további erőtartalékok átcsoportosításához.

A nova-vasi ütközetben kivérzett 4. ezredet ezután november hónapban tartalékba helyezik, majd az orosz frontra vezénylik pihenőre.[152] Távozásuk előtt Frigyes főherceg személyesen tünteti ki a legvitézebb négyeseket, Kratochvil ezredes pedig nem sokkal később „legfelsőbb dicsérő elismerés"-ben részesült.[153]

Egy az orosz fronton írt összefoglalása szerint egyébiránt elégedett volt ezrede olasz harctéri működésével, amely szerinte fényes, dicsőségben gazdag és sikeres volt.

„A II-ik isonzói csatában – vallotta e helyütt és később is egész életében – az Isonzó mellett az ezred megakadályozta magatartásával, hogy az ellenség a Monte San Michele felé terjeszkedhessen. Polazzonál pedigmint a szikla a viharzó tengerben beékelve áll, dacára hogy szomszédai időlegesen visszavonulni kényszerültek. A III-ik isonzói csatában az ezred magatartása San Martinonál különösen döntő befolyással volt az egész harcra és ezzel a nagy eseményekre, amennyiben ismételten megakadályozta az ellenség áttörését. Az ezred által kiépített Peteano-i előretolt állásban történelmi nevezetességű harcok fejlődtek ki. A Mte San Michele Nordhangon 1916 márciusában a legrosszabb időjárásban visszaverte és megfojtotta az ellenség támadásait május hóban pedig az összes akna-támadások alatt ő viselte a legsúlyosabb harcokat és vitte sikeres befejezésre. A Mte San Michele ellen 1916 augusztus havában végrehajtott heves, erélyes támadások az ellenség sikerét tönkretették, amennyiben az ellenség csak kevés tért nyert és tovább haladni nem tudott. Még augusztus 9-én is fényes támadással foglalta vissza az ezred a Mte San Michele keleti kapuját."[154]

(Az ezredparancsnokságtól a dandárparancsnokságig) Az 1916–17-es tél az az orosz fronton egyhangúan, főképp kiképzéssel telt az alakulat számára. A négyesek Wolhyniában, Gorochow és Brany környékén, a Lipa mocsaras vidékén Dzikovinynél kaptak beosztást. 1917. februártól ideiglenesen a 215. német hadosztály (parnok. Karl Gronau tábornok) alá rendeltettek, s Kratochvil ezrede önálló védőszakasz-parancsnoksággal bízatott meg. A honvédek számára az olasz harctér viszontagságai után valóban pihenésnek tűnhetett itt az élet. A szembenálló fél katonái javarészt tapasztalatlanok voltak, míg Kratochvil ezredének magja ekkor már a legnagyobb harcitapasztalattal bíró alakulat volt az egész világháborúban, akiktől az immár sokfelől sorozott újoncok gyorsan tanulhattak. A katonák viselkedése igazolta is ezt a tényt, ugyanis a rájuk bízott állásokat „valóságos várakká építették ki", amin ellenség soha át nem jutott.[155]

A „békés" életnek – időközben Kratochvilt kitüntették a Károly csapatkereszttel is (1917. július 30.)[156] – egy távirat vetett véget. 1917. szeptember 3-án a 20. hadosztály ezredeit újra az Isonzóhoz vezényelik. A négyesek ekképp a 19-én a székesfehérvári 17-es

ezredet felváltva a Monte San Gabriele poklába kerültek.[157] „Az ezred eleget látott és tapasztalt már az olasz fronton, de a Gabriele még az addigiakat is felülmulta”[158] – írja az ezredes, és igaza volt. Nem volt sem állás, vagy az ottlét legalapvetőbb emberi feltételét képező kaverna sem, miközben az olasz tüzérség folyamatos tüzelés alatt tartotta a hegyet. A hátráltató tényezők ellenére Kratochvil vállalkozott a lehetetlenre, így megkezdődött a védekezés négyesmódra; az eredmény ugyanaz, mint korábban: kitartás, helytállás, olasz visszavonulás.

25-én helyzetük javítása érdekében elfoglalták a „Nord” támpontot, amit az őket 28-án felváltó 17. ezred megint elveszített, ekképp október 2-án immár tartalékból újra megtámadták és elfoglalták azt. A támadás ezután folytatódott a 468. magaslat ellen, ahol 6 tisztet, 2 orvost és nem kevesebb mint 600 olasz katonát ejtettek fogságba. A párját szépítő bátorság az erőfeszítések ellenére hasztalan maradt, mert az olaszok két ezred együttes bevetésével mindkét támpontot visszavették.[159] Október 3-án az alakulat ismét a Gabrielére ment állása, ahol súlyos veszteségeket szenvedve napokon keresztül folyamatosan hárította el az ellenséges támadásokat egész 13-áig, amikor ismét leváltották.[160]

Október 23-án a nagyváradi ezred katonái heves támadást intéztek a már jól ismert Nord, valamint a 468-as magaslat ellen, amelyeket sikerült is elfoglalni és megtartani a másnap induló offenzíváig (XII. isonzói csata), ami végül elsöpörte az olasz ellenállást.[161] Az év további részében az ezred diadalmasan nyomult előre Olaszország belseje felé, egész Bania községig.

A szeptember–októberi csaták előtt azonban egyéb említésre méltó esemény is történt Kratochvil életében: megbízzák a 39. (más források szerint a 81.) dandár ideiglenes vezetésével is, 1917. szeptember 10-én.[162] Katonái díszes ünnepséget rendeztek számára, valamint az ezredlap díszes különszámával lepik meg ebből a jeles alkalomból.[163] Ne feledjük, éppen három esztendeje vette át az alakulat parancsnokságát. A kötelék azonban megmarad közte és katonái között. Október 9-én Károly király üdvözölte az ezredet s megemlékezett annak példaadó vitézségről és önfeláldozásról, amellyel a Gabrielét védték – ez a köszöntés az ezredesnek is szólt. Az uralkodó a tolmeini (caporettói) áttörés napján (október 24.) Görzben Kratochvil útján ismét üdvözölte a négyes honvédeket, majd novemberben, amikor ismét személyesen találkoznak, maga az ezredes vezeti körbe királyát az ezred helytállását jelképező a Monte San Michelén és Monte San Gabrielén.[164] Ekkor fogalmazódik meg benne a gondolat, hogy megörökítse az ezred önfeláldozását, ami hamarosan meg is valósult.

„Az ezred utászaival – írja később Kratochvil – a karszt köveiből s az ott levő nagy repeszdarabokból gúlákat építtettem. Az utászok gyönyörűen oldották meg a feladatot és a harcok helyén maradandó emléket állítottak a 4. ezrednek. Ilyen emlékek állanak a Mt. S. Michele északi lejtőjén a 124. magaslaton, S. Martino del Carson templomdombján, Nova-Vas és a Mt. S. Gábrielén.”[165]

Ha nem ismernénk az eddig sorolt ütközetek kimenetelét és brutalitását, akkor elsőre talán túlzónak tűnhetne e sok emlékmű, ám így kijelenthető, hogy Kratochvil fiai valóban óriási szerepet vittek az 1917. október végi győzelemben azzal, hogy elfoglalták és tartották a Monte San Gabriele kulcsfontosságú támpontjait, valamint egy hónapon keresztül jelentős támadóerőt kötöttek le.[166] Erre viszont csak kivételes tehetségű vezetőjük irányítása alatt lehettek képesek, aki ezért a világháborút

követően utólag (1929-ben) megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-Rend lovagkeresztjét.[167] Eme kitüntetést pedig csak olyan katonatisztek nyerhették el, akik nemcsak bátran helytálltak, hanem olyan önálló kezdeményezésű katonai teljesítményt mutattak fel, amely legalább egy hadtestnek vagy az egész hadseregnek az ütközet kimenetele szempontjából kedvező eredményt hozott.

Az utolsó háborús évben Kratochvil és a rendelkezésére bocsátott alakulatok (köztük a négyesek) állásba mentek a Piave mellett, ahol a háború végéig maradtak. Itt érte 1918. február közepén a hír, hogy a 39. dandár végleges parancsnoka lett.[168] Ez alkalomból nagyon szép leiratban köszön el katonáitól, amiben kifejti, hogy kinevezése ellenére továbbra is „négyes katoná"-nak érzi majd magát.[169]

Közben folyamatosan készül az utolsó, mindent eldöntő támadásra. Állandóan tervez, rajzol, gondolkozik – úgy véli, a háború még megnyerhető. A június 15-én megindított II. piavei csata, mint ismeretes, napokon belül elbukott és hatalmas veszteségeket hozott. Ettől kezdve már csak a védekezés maradt, mígnem október végén megkezdődött a Kratochvil által ekkor már csak „nagy színjáték"-nak nevezett világháború legutolsó felvonása. A III. piavei csatában október 24-től 27-éig Armando Diaz katonái folyamatosan nagy erővel támadják Kratochvil dandárjának állásait – sikertelenül. A védelem más szakaszán azonban nem olaszok, hanem franciák támadtak, akik áttörték az arcvonalat, majd Perobba és Valdobbiadene között átkeltek a Piavén. Őket a 20. hadosztály tartalékéinak sikerült legyőznie. 28-án a siker még Kratochvil fiainál volt, amikor az ellenség ugyanitt támadott, de 29-én a rettenetes nyomás következtében már nekik is hátrálniuk kellett Segusinora felé, majd tovább november 1-én Bellunon át – szakadatlan utóvédharcokban – Polpetre. Itt gyülekeztek aztán a 20. hadosztály maradványai.[170]

November 4-én a fegyverszünet beálltával a hadosztály maradványai zárt rendben hazaindulnak. A Kratochvil dandárjába tartozó saját 4-ik váradi, illetve a debreceni 3. gyalogezreddel sem történt ez másképp. Vonatuk november 15-én futott be Kelenföldre „zárt rendben, hiánytalan felszereléssel, sisakban". Kratochvil már ekkor sejti, hogy háborúból háborúba érkezett, s ennek érdekében rögtön jelentkezik József főhercegnél, hogy csapataival kész az ország védelmére a csehek ellen, vagy ha szükséges lerohanja magát Budapestet is. József főherceg azonban hezitál, és az új honvédelmi miniszterhez Bartha Alberthez irányítja katonáját, aki a honvédelmi minisztériumban azt a parancsot kapja, hogy rendelje haza ezredeit békebeli állomáshelyeikre. A 4. honvéd gyalogezred ekképp parancsnoka vezetésével hazaindul Nagyváradra, ahol november 17-én lelkes tömeg fogadja a visszatérő vitézeket,[171] akik bár a háborút elveszítették, de méltóságuk megmaradt, ami esetükben nem meglepő, hiszen Kratochvil és az egység neve ekkor már régóta szinonim fogalom volt a végsőkig való helytállásra.[172] Lukachich Géza a 20. hadosztály egykori parancsnoka évek múltán így emlékezett meg erről:

„Bárhova állította a parancs a Négyes honvédeket, akár védelemben, akár támadásban, mindenkor megfeleltek a hozzájuk fűzött várakozásoknak. Állásukat nem veszítették el soha. Támadást mindig eredménnyel hajtottak végre."[173]

Hazatérte után Kratochvil ezredest néhány nappal utóbb, november 23-án Siegler Konrád gy. tábornok helyére kinevezik Kolozsvár kerületi parancsnokának[174] – és itt veszi kezdetét aztán életének következő, jóval ellentmondásosabb szakasza, a Székely hadosztály története…[175]

Ki volt tehát Szentkereszthegyi Kratochvil Károly? Hogy tekintsünk rá? Miképp ítéljük meg tetteit? E kérdéseket mindenkinek magának kell megítélnie, amelyhez e vázlat legföljebb csak támpontokkal-adatokkal szolgálhatott.

*

A magam részéről úgy vélem, mindenekelőtt igazai magyar hazafiként kell gondolnunk Kratochvilra, aki legjobb tudását latba vetve védte hazáját és tiszti esküjéhez híven ragaszkodva szolgálta királyát. E tény, valamint szaktudása és találékonysága tette őt az I. világháború egyik legeredményesebb magyar parancsnokává. Másodsorban e kornak kapaszkodókra van szüksége; a történelmi események foszlányaira és hőseire… Ha lemond erről, végül csak a nemtörődömség és a teljes érdektelenség marad számára egy pénz uralta kicsinyes, szánalmas világban, ami – Kratochvilt parafrazálva – nap nap után azt sugallja, mintha már nem is lett volna valamikor ez másképpen.

JEGYZETEK

1 Jelen írás, egy átfogóbb mű felevezetője, kivonata. A készülő tanulmány, illetőleg eme áttekintés elkészítésében való segítségükért köszönettel tartozom Nagy Szabolcs főlevéltárosnak, és a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára munkatársainak, akik a kollegiális segítségnyújtás határain túl is mindenben támogattak munkám elvégzésében.

2 MNL VeML XIV. 10. I. A. Brassay Herrmann Antal: *Szentkereszthegyi Kratochvil* Károly életrajza és *működése*. (kézirat)

3 Gottfried Barna–Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Tortoma Könyvkiadó–Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár, Barót 2011. 189.; Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real Könyvkiadó, Bp., 2000. 394.

4 A család vezetéknevének írásmódja eredetileg w-el és egy vagy két l betű alkalmazásával váltakozott. A korabeli forrásokban megfigyelhető, hogy a katonatiszt általánosan a világháború után kezdi magyarosabb formában sima v-vel és következetesen egy l-el használni családnevének írásmódját, amelyhez köze lehetett a Vitézi Rendbe történő felvételének is. Nevének írásmódja a szakirodalomban csak az utóbbi években mutat némi következetességet, amit ahhoz igazodva alkalmazok. Ettől a formától csak az idézetekben, valamint a bibliográfiai hivatkozások esetében tekintek el, amire a mű elején szerepeltetett névvel hivatkozok. A lehetséges alakokról lásd: Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 189.; Domonkos László: *Az elfelejtett parancsnok.* Masszi Kiadó, Bp., 2010. 16. stb.

5 Kratochwill József még 16 éves diákként, 1848-ban megszökött a kőszegi szemináriumból és belépett a honvédseregbe, ahol a tüzérségnél kapott beosztást. Élete ezt követően végleg egybeforr a magyar hadsereg újabb kori történelmével, ugyanis az 1848–49-es eseményeket követően is katona maradt. Előbb a császári seregbe kényszersorozták, majd évekkel később az újjáalakult honvédség kötelékében teljesített szolgálatot. 1866-ban a custozzai csatában tanúsított helytállásának elismeréseképp magyar nemesi címet kapott a „támadás helyszínének tükörfordításával képzett szentkereszthegyi előnévvel". (Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 189–190.)

6 Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 190.

7 Nagy Szabolcs: A székely hadosztály parancsnoka. Kratochvil Károly. *Rubicon* 2017/7–8. 48.

8 Brassay H. i. m.; Horváth Sz. Ferenc: Kratochvill Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az Észak-erdélyi zsidók védelmében 1943–1944. *Századok* 2008/1. 124.

9 Az avatás pontos időpontja augusztus 18. (MNL VeML, XIV. 10. II. D. 4. 1919. június 14-én, *Brassóban kelt önéletrajz*) Kinevezését lásd még: Horváth Sz. F. 2008. 124. és Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.

10 Brassay H. i. m.; *Budapesti Közlöny* 1890/189. augusztus 17. 1.

11 Brassay H. i. m.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.

12 *Budapesti Hirlap* 1894/304. november 3. 8.

13 A hadiiskola befejezése után – még Pécsre kerülése előtt –, mint vezérkari tiszt Tretinjében szolgált a 2. hegyi dandárnál, majd a cs. és kir. 5. gyalogezredhez vezényelték. (*Brassóban kelt önéletrajz* i. m.; *Budapesti Közlöny* 1898/252. november 1. 4.; Bárdy István: *Csaba vezér útján. – A nagyváradi 4-es honvéd gyalogezred.* k. n., Orosháza, 1932. 68.; Horváth Sz. F. 2008. 124.)

14 *Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára – Személyes ügyek* 1900/46. szeptember 19.

206. vö. Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 192.; Lásd még: Nagy Sz. 2017. 48.

15 Bizonyítja ezt az egyik 1900. szeptember 24-én kiadott napiparancs részlet is, amelyben más jellemzők mellett körültekintő parancsnoknak, és a szolgálatban fáradhatatlan és buzgó tisztként emlékeznek meg róla. (MNL VeML XIV. 10. II. A.)

16 Létszám felett továbbra is a cs. és kir. 5. gyalogezrednél szolgált. (*Rendeleti Közlöny…* 1900/46. szeptember 19. 206.; *Budapesti Közlöny* 1900/249. október 30. 1.)

17 Nagy Szabolcs véleménye szerint az iskolában feltételezhetően kapcsolatba került Gömbös Gyulával is. A megállapítás nem alaptalan, hiszen *Bíráló feljegyzései*ben maga Gömbös is sejtetni engedi az ismeretséget, amikor kifejezi szándékát a Székely hadosztályban való harcot illetően. (Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2017. 28.)

18 *Rendeleti Közlöny…* 1900/54. október 27. 244.; *Budapesti Közlöny* 1900/248. október 28. 8.

19 *Rendeleti Közlöny…* 1903/36. augusztus 27. 190.

20 Pedagógusi erényei a Ludovikán is megmutatkoztak. Az általa szervezett többnapos tanulmányi kirándulásokról még a napilapok is beszámoltak. (*Budapesti Hirlap* 1904/216. augusztus 5. 7.)

21 *Rendeleti Közlöny…* 1905/31. augusztus 22. 203. vö. *Budapesti Hirlap* 1905/234. augusztus 25. 10.

22 Kolozsvárott például olyan jól sikerült egyik előadása az orosz–japán háború tanulságairól, hogy vezérkari paranccsal kapott érte dicséretet. (Brassay H. i. m. és *Rendeleti Közlöny…* 1905/37. október 18. 244.) Bár bizonyíték nincs rá, de feltehetően ekkor figyeltek fel rá az udvarban is. (Lásd még: MNL VeML XIV. 10. II. A. Sarkotic ezredes köszönőlevele, Nagyszeben, 1906. július 10.)

23 Az áthelyezés időpontja 1908. május 29-e. (*Rendeleti Közlöny…* 1908/19. június 11. 163.)

24 Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: Emlékezés a m. kir. IV. Károly király volt 1. honvéd gyalogezredről. In: Dereánó Ödön (szerk.): *Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma*. Magánkiadás, Bp., 1939. 221–222. Az engedélyt egyébként 1912. december 19-én adta meg Hazai. (MNL VeML XIV. 10. II. A.; Lásd még uo.: Szurmay által kiadott hadijátékokon való részvételi engedély 1914. január 21.)

25 *Népszava* 1908/290. sz. december 5. 7.; *uo.* 291. sz. december 6. 9.; *Pesti Hirlap* 1908/291. december 5. 13.; *Budapesti Hirlap* 1908/291. december 5. 11.)

26 *Budapesti Közlöny* 1908/291. december 19. 1. Ugyanezt lásd még: *Rendeleti Közlöny…* 1908/45. december 18. 400.

27 A Budapesti Hirlap december 17-i beszámolójából ismert, hogy Kratochvil előző nap „vonult be" a várba s foglalta el helyét a hercegi nevelőségben. (*Budapesti Hirlap* 1908/301. december 17. 9. vö. MNL VeML XIV. 10. II. A. Hazai Samu 14220. sz. rendelete)

28 Rend. sz. 5446/eln. 1915. május 5. A rendelet szerint Kratochvilt addigi kitűnő szolgálatának elismeréséül a 3. osztályú Vaskorona-renddel is ki kellett tüntetni. (*Rendeleti Közlöny…* 1915/43. május 8. 573.; *Budapesti Közlöny* 1915/108. május 9. 8.)

29 *Pesti Hirlap* 1908/301. december 17. 10. és *Budapesti Hirlap* 1908/301. december 17. 9.; Kratochvil kinevezéséről lásd még: *Pesti Hirlap* 1908/298. december 13. 12.

30 Erről bővebben értekezik Nagy Szabolcs már többször idézett tanulmányában, amiből e helyütt csak annyit vennénk át, hogy az őrnagy Kratochvil rendkívül sokat profitált azokból az évekből, amiket a főhercegek közelében töltött. Álltaluk a legmagasabb politikai, katonai, tudományos és művészeti elittel léphetett napi szinten kapcsolatba. (Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 193–194.; Lásd még: Szakály Sándor: Egy katona portréja. Domonkos László: Az elfelejtett parancsnok. Kratochvil Károly élete című könyvéről. *Honvédségi Szemle* 2011/1. 63.)

31 *Rendeleti Közlöny…* 1910/37. október 26. 354.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.

32 Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 192.

33 MNL VeML XIV. 10. I. B. 1–12.

34 A főhercegek pisztolylövéseinek nyomát viselő, Kratochvil aláírásával hitelesített céltáblák némelyike szintén fönnmaradt. (MNL VeML XIV. 10. I. B. 9.)

35 Kratochvil a főhercegekkel (többnyire az idősebb József Ferenccel) sűrűn látogatta a Műcsarnok és a Nemzeti Múzeum tárlatait, de egyéb múzeumi és festészeti rendezvényeken, hovatovább magán műtermekben is gyakran feltűntek. (Pl. *Pesti Hirlap* 1912/114. május 14. 4.; *uo.* 1912/141. június 14. 13.; *Budapesti Hirlap* 1912/133. június 6. 15.; *uo.* 1912/237. október 8. 15.; *uo.* 1913/87. április 12. 12; *uo.* 1913/93. április 19. 14.; *uo.* 1913/245. október 16. 15.; *uo.* 1913/267. november 12. 15. stb.)

36 MNL VeML XIV. 10. I. B. 9.

37 Uo.

38 *Budapesti Hirlap* 1911/142. június 17. 10.; Lásd még: *Pesti Hirlap* 1909/142. június 17. 12.

39 Nem kisebb személytől tanulták a fogásokat, mint a Franciaországban élő Nagy Zsigmondtól, aki hosszabb időre Budapestre látogatott a főhercegi családhoz. (*Budapesti Hirlap* 1913/152. június 28. 15.)

40 Brassay H. i. m.

41 A Népszava napilap több alkalommal is élcelődött ezen.

42 *Népszava* 1911/290. december 7. 6.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1913/51. december 21. 51.

és *Budapesti Hirlap* 1913/287. december 5. 10.; Lásd még: *Brassóban kelt önéletrajz* i. m.

43 *Budapesti Hirlap* 1913/83. április 8. 35. és *uo.* 1913/214. szeptember 10. 9.

44 Önéletrajzában maga Kratochvil is megemlékezett erről. Ugyanitt Ferenc József neve mellett Luipold bajor régens hercegé is olvasható. (*Brassóban kelt önéletrajz* i. m.)

45 A trónörökössel, Ferenc Ferdinánddal szintén jó viszonyt ápolt. (Brassay i. m.)

46 *Pesti Napló* 1914/158. július 7. 6.; József főherceg és felesége nem vett részt a fent említett szertartáson, mert ekkor még Bécsben tartózkodtak.

47 Kratochvil K. 1939. 222.; Lásd még: *Brassóban kelt önéletrajz* i. m.

48 Ezen barátok között lehetett Tisza István és Hazai Samu.

49 Kratochvil Károly: Hogyan kényszeritették ellenségeink a Monarchiát háborúba. In: Makkay (Machalek) Pál: *Négyes honvédek fegyverben.* Magánkiadás, Békéscsaba, 1934. 14–18.

50 Vö. Domonkos L. 2010. 64–65.

51 A frontra 1914. augusztus 20-án indult együtt az ezreddel. (Bárdy I. 1932. 69. vö. Kratochwil Károly (összeáll.): *A volt m. kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred és népfelkelő alakulatai bajtársi szövetségének értesítője.* Magánkiadás, Bp., 1933/11. 22.)

52 Az ezred korábbi harcairól lásd Kratochvil összefoglalóját: MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Szentkereszthegyi Kratochwil Károly: *A m. kir. 4. honvéd gyalogezred világháborúban való szereplésének kivonatos története 1914. augusztus hó 1-től.* Orosz harctér, 1917. május 19. 1. lap (kézirat), valamint uő 1933. 21–23.)

53 Alezredessé 1913. november 1-vel nevezték ki. (*Rendeleti Közlöny...* 1913/59. november 4. 552.); Elődje betegségére vonatkozóan: Kratochwil K. 1933. 24.)

54 A fő szövegben olvasható hadi események leírása többségében ezred szinten és minden esetben szintézisszerűen történik. Hely hiányában a zászlóalj- és századszintű tárgyalástól, illetőleg a személyes hőstettek bemutatásától hacsak nem Kratochvilt érintették, többségében eltekintek.

55 Kratochwil K. 1933. 23.; Más visszaemlékezések augusztus 28-ra teszik az ezred tűzkeresztségét.

56 Deseő Lajos: Az 1914. évi Oroszország elleni őszi hadjárat. In: Doromby József–Reé László (szerk.): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története.* Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, Bp., 1939. 187.

57 A fertőzésnek maga a parancsnok is majdnem áldozatul esett. (Bárdy I. 1932. 69.)

58 Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: M. Kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred. In: v. Dezső Lajos (szerk.): *Erdélyi ezredek a világháborúban.* Aródi Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Bp., é. n. [1941] 25. és uő 1917. 1. lap.

59 MNL VeML XIV. 10. II. C. 1. Udvarnoky Antal: *A nagyváradi m. kir. 4. honvéd gyalogezred parancsnoka. Szentkeresthegyi Kratochvil* Károly, mint ezredparancsnok. (kézirat); Udvarnoky műve egyébként javarészt Váli Péter Kratochvilról szóló jellemzésének szószerinti átvétele. A jellemzés felhasználást lásd lejjebb.

60 Szn.: *A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.* 6. kötet, Stádium, Bp., 1934. 46–52. és Tolnai: A világháború története 1914–1918, III. köt., Tolnai Irodalmi Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság, Bp. é. n., 2. kiad. 3–38. vö. *A világháború képes krónikája* 1915/26. április 4. 394.; A betörő orosz csapatok számáról és felszereltségéről lásd uo. 394–398. (Főképp a dátumokat illetően komoly eltérések mutatkoznak a kiadványok között.)

61 Alfa [Alexander Bernát]: Feljegyzések. *Budapesti Hirlap* 1914/252. október 4. 8.

62 A hadosztály felett az irányítást ezután Nagy Pál vette át, aki július 21-ig maradt ebben a tisztségben. (Kurucz Ádám: *Nagy Pál vezérőrnagy az első világháborúban.* (kézirat)

63 A hadosztályt a következő dandárok és ezredek alkották: a 39. gyalogdandár kötelékében a debreceni 3. és a nagyváradi 4. gyalogezredek, 81. gyalogdandár kötelékében a budapesti 1. és a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred. (Olysói Gabányi János: A katonai Mária Terézia-Rend. II. rész *Magyar Katonai Közlöny* 9. évf. 1921. 640.)

64 Udvarnoky A. i. m.; A reformintézkedésekre a folyamatosan romló élelmiszerellátás miatt is nagy szükség volt. (Bárdy I. 1932. 69.)

65 Kratochvil K. 1917. 1. lap.

66 Kratochvil K. [1941] 26. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: *A negyedik honvéd gyalogezred működése az északi harctéren. 1914. augusztus 22. – 1915. május 18.* Arnoldstein, 1915. május 28. 1–2. lap (kézirat).

67 Október hónap fontosabb csatáit lásd: Kratochvil K. 1917. 1. lap vö. MNL VeML, XIV. 10. II. C. 1. *Dr. Váli Péter főhadnagy jellemzése.* Wolhynia, 1917. május 14. 1. lap.

68 v. Czékus Zoltán: *Az 1914-18. évi világháború összefoglaló történelme.* Magánkiadás, Bp., 1930. 130.; Lásd még: Tolnai é. n. III. köt. 170–199.; A hadosztály novemberi harcairól részletesen lásd Kratochvil K. 1917. 1–2. lap.

69 Váli Péter 7 napot említ idézett jellemzése 1. lapján. Lásd még: Kratochvil K. 1915. 2. lap.

70 Kratochvil K. [1941] 26.

71 Kratochvil K. [1941] 26. és uő 1917. 2. lap.

72 Kratochvil K. 1917. 2. lap.

73 *A világháború képes krónikája* 1915/46. augusz-

tus 22. 206–208. vö. Faragó Miklós: A zempléni oroszjárás. *Az Est* 1914/326. december 16. 2.
74 Az oroszdúlástól való félelem évtizedek múltán is tetten érhető volt a hadtudományi munkák szerzőinél. (Pl. Bárdy I. 1932. 69.)
75 Földes Artúr: *Háború és politika*. Könyvkereskedő Részvénytársaság, Bp., 1915. 12.
76 József királyi herceg: Bevezetés. In*:* Makkay P. 1934. 6.
77 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
78 Uo.
79 Uo.
80 Kratochvil K. [1941] 24.
81 *Rendeleti Közlöny*... 1915/1. január 9. 4.; *Budapesti Hirlap* 1915/10. január 10. 11.; *Budapesti Közlöny* 1915/8. január 10. 4.
82 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
83 A főhercegasszony mellett Nagyvárad városa is több alkalommal küldött ajándékokat az ezrednek, amit Kratochvil rendszerint szép levélben köszönt meg. Egyik alkalommal a városnak küldött köszönőlevele részletét a Budapesti Hirlap is leközölte. (*Budapesti Hirlap* 1915/96. április 7. 1.)
84 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
85 Uo.
86 Alfa [Alexander Bernát]: Följegyzések. A búvárhajók. *Budapesti Hirlap* 1915/52. február 21. 8.
87 Kratochvil K. 1917. 2. lap; Lásd még József kir. her. említését: József királyi herceg: Bevezetés. Makkay P. 1934. 6.
88 Kratochvil K. 1915. 2. lap.
89 Alfa [Alexander Bernát]: Följegyzések. Más aratás. *Budapesti Hirlap* 1915/66. március 7. 8.
90 Podhraczky András: Weretyszov. 1915. május hó 7. In: Makkay P. 1934. 76. vö. Bárdy I. 1932. 69.
91 Podhraczky A. 1934. 76.
92 József főherceg: *A világháború amilyennek én láttam.* Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1926. 632.; Az ütközet említését lásd még: Kratochvil K. 1915. 2. lap.
93 József főherceg 1926. 634.
94 Kratochvil K. [1941] 28. és Podhraczky A. 1934. 81–82.; A csata teljes leírását József főhercegnél lásd műve 629–642. oldalain.
95 Kratochvil K. [1941] 28. vö. Bárdy I. 1932. 69.
96 Kratochvil K. [1941] 28.
97 Kratochvil K. 1915. 2. lap.
98 *Turistaság és Alpinizmus* 1914–1915/12. 398.
99 Kratochvil K. [1941] 28.
100 Kratochvil K. 1917. 3. lap; Bárdy I. 1932. 70.
101 Kratochvil K. 1917. 3. lap vö. Domonkos L. 2010. 92.
102 Váli P. 1917. 3. lap.
103 Uo.
104 Az embertelen környezetről és a rossz higiéniai állapotokról talán a legérdekesebb közlést Imre Gábor hadinaplója nyújtja. (Pintér Tamás [szerk.]: *A pokol tornácán. Imre Gábor kadét doberdói naplója.* Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Bp., 2016. 11–14.)
105 Kratochvil K. 1917. 4. lap és Váli P. 1917. 3. lap.
106 *Rendeleti Közlöny*... 1915/84. augusztus 21. 1205.; *uo.* 1915/87. augusztus 23. 1237.; Lásd még: *Budapesti Hirlap* 1915/233. augusztus 22. 14.; A Vaskorona-rend adományozására vonatkozóan lásd: *Budapesti Hirlap* 1915/128. május 9. 16.; Kratochvil még ezredessé történő kinevezése előtt megkapta a 3. osztályú tiszti katonai szolgálati jelet is. (*Rendeleti Közlöny*... 1916/24. március 4. 449.)
107 Vö. Kratochvil K. [1941] 30.
108 Kratochvil K. 1917. 4. lap.
109 Kratochvil K. 1917. 4. lap; Bárdy I. 1932. 70.; A román és szerb nemzetiségű katonák harciszelleméhez lásd: Váli P. 1917. 4. lap; Kratochvil ezredes állítása szerint az ezred aznap összesen tizenhat ellenséges támadást küzdött le. (*Budapesti Hirlap* 1915/315. november 12. 12.)
110 Váli P. 1917. 3. lap.
111 Kratochvil K. [1941] 30–31.
112 Váli P. 1917. 3. lap.
113 MNL VeML XIV. 10. II. B. 1. Eligazítás Ranziano 1915. december 1-én. 1. lap.
114 Kratochvil K. [1941] 31. és Udvarnoky A. i. m.; A győzelemről a Höfer-jelentés is beszámolt, melynek köszönhetően Nagyvárad törvényhatósága a december 10-én tartott közgyűlésén táviratilag üdvözölte háziezredét. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Nagyvárad polgármesterének levele. Nagyvárad, 1915. december 28.)
115 A győzelem alkalmából József főherceg sürgönyben dicsérte meg csapatait. (Kratochvil K. [1941] 32.)
116 Október 19-től 24-ig az ezred állományának 64%-át veszítette el. (báró Lukacich Géza: A volt Nagyváradi 4-ik honvédgyalogezredbeli bajtársaimhoz! In: Makkay P. 1934. 11.)
117 Kratochvil K. 1917. 4. lap és Eligazítás Ranziano 1915. december 1-én. 2. lap; A csata hevében Kratochvil, hogy buzdítsa katonáit, a következő üzenetet intézte hozzájuk: „Október havában Szt. Martinonál a négyes honvédek hervadhatatlan babért arattak. Megint ott vagytok Tudom, hogy ahol a négyesek vannak, ott az ellenség tehetetlen." (Eligazítás Ranziano 1915. december 1-én. 2. lap)
118 Váli P. 1917. 4. lap; Lásd még: Domonkos 2010. 100.
119 Kratochvil K. 1917. 4. lap.
120 *Rendeleti Közlöny*... 1916/23. március 4. 434.; *Budapesti Közlöny* 1916/54. március 7. 3.; *Pesti Napló* 1916/65. március 5. 4. és *uo*. 1916/68. március 8. 2.
121 *Budapesti Közlöny* 1916/275. november 25. 3.
122 Bárdy I. 1932. 70.
123 Ezt a történetet maga Kratochvil is elmeséli az ezred harcait bemutató munkájában. Kratochvil

K. [1941] 33. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Kratochvil Károly: *A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén és Mt. San Gabrielen. Hősi küzdelmek a Mt. San Michele-n.* é. n. (kézirat)

124 Az elnevezés már a március 6-i ezredparancsban is megjelent, valamint a március 16-i 47. sz. eligazításban újra visszaköszön. (Kratochvil K. [1941] 35. és MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. 47. sz. eligazítás; Ez utóbbi eligazításban Auguszta főhercegasszony üdvözlő távirata is olvasható.) A háború után a jelző teljesen általánossá vált. (Pl. József királyi herceg: Bevezetés. In: Makkay P. 1934. 7.)

125 MNL VeML XIV. 10. II. C. 1.

126 Lásd pl. MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Hazai Samu levele. Wien, 1917. december 8. vagy uo. Nagyvárad polgármesterének köszönő levele. Nagyvárad, 1915. október 16.; Ez utóbbi levél tanulsága szerint Kratochvil srapnelekből és gránátokból készített emléktárgyakat küldött haza Nagyváradra. További érdekesség az emléktárgyakkal kapcsolatban, hogy az ezred nemcsak készítette, de gyűjtötte is azokat, melyekből saját hadi múzeumot állítottak föl. (Ságvári György: Tárgyiasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról. *Hadtörténelmi Közlemények* 2005/1–2. 98–102.)

127 MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. gróf Zichy Géza: M. kir 4-ik honvéd gyalog ezred; A költő egyébként később, 1916 november végén is küldött verset Kratochvilnak. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 1. 191. számú eligazítás. Értesítések. gróf Zichy Géza: A négyesek.)

128 Brassay H. i. m.

129 MNL VeML XIV. 10. I. B. 3–4.

130 MNL VeML XIV. 10. I. B. 3. László főherceg levele, Budapest, 1917. június 21.

131 MNL VeML XIV. 10. I. B. 2. József Ferenc levele, Budapest, 1917. március 15.

132 Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén… i. m. és Bárdy I. 1932. 70.

133 Váli P. 1917. 4. lap.

134 Uo.

135 Uo.

136 Lázár háborús írásai a legolvasottabb haditudósítások közé tartoztak. Legismertebb műve *A magyar háború* sokezer fiatal számára hozta el később is a harcok borzalmainak irodalmilag gazdag leírását. Ld.: Lázár Miklós: *A magyar háború*. Reggel Lapkiadó Rt., Bp., é. n. [1933.]

137 Lázár Miklós: Nagyváradi honvédek – San Martinon. *Pesti Napló* 1916/207. július 27. 5.; A parancsnok és az újságíró között egyébként barátság is köttetett. A „hagyatékban" erről egy levél is tanúskodik, amiben Lázár köszönetet mond az ezredesnek, amiért megküldte számára az ezred hadijelvényét. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Lázár Miklós levele. Budapest, 1917. január 5.)

138 Lázár M. 1916. 5–6.

139 Lázár Miklós: Honvédek a világháborúban. *Pesti Napló* 1916/238. augusztus 27. 7–8.; A felhasznált négy eligazítás a következő volt: 1. A negyedik honvédgyalogezred működése az északi harctéren. 1914. augusztus 22-től 1915. május 18-ig.; 2. A negyedik honvédgyalogezred harcai Karinthiában. 1915. június 12.; 3. A negyedik honvédgyalogezred a Monte San Martinon. 1915 december 1.; 4. A negyedik honvédgyalogezred a Monte San Michelen. 1916. március 16-án.

140 *Pesti Napló* 1916/355. december 24. 2.

141 Váli P. 1917. 4. lap; Lukacich G. 1934. 11–12.

142 A hegy elvesztése egyébiránt – amint azt az ezredes is hangsúlyozta később – nem az ezred legyőzéséből következett, hanem már Görz elfoglalása megteremtette eme kényszerhelyzetet, amit ők csak késleltetni tudtak. További fontos tényező, hogy ez esetben parancsra történő kiürítésről beszélünk és nem feladásról. (Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén… i. m.)

143 Kratochvil K. 1917. 5. lap.

144 Domonkos L. 2010. 116.; Bárdy I. 1932. 70.

145 Kratochvil, mint lejjebb látni fogjuk, Schönburg-alagútnak hívja az építményt.

146 Domonkos L. 2010. 115.

147 Uo.

148 Kratochvil K. [1941] 36. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Harcjelentés. Mte San Michele utolsó napjai 1916. aug. 6. – aug. 10.; A 13 lap terjedelmű jelentés egyébként rendkívül rezelgetésen taglalja az eseményeket.

149 Kratochvil K. [1941] 37.

150 Uo.

151 Uo. 37–38.

152 November 10-én József főherceg levélben dicséri meg a 20. gyaloghadosztályt. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 1.)

153 Kratochvil K. 1917. 5. lap és *Rendeleti Közlöny*… 1916/160. december 23. 3116.; Váli Péter a kitüntetéshez a kardok adományozásáról is tud. (Váli P. 1917. 6. lap) Kratochvil kitüntetéseinek felsorolását lásd: Doromby J. – Reé L. 1939. 460.

154 Kratochvil K. 1917. 5–6. lap.

155 Kratochvil [1941] 38.

156 Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 195.

157 Kratochvil [1941] 39.

158 Uo.

159 Uo.

160 Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén… i. m.

161 Kratochvil [1941] 40.; Lukacich G. 1934. 11.

162 Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Monte San Gabriele védelme, a 11. Isonzo-csata. In: Doromby J. – Reé L. 1939. 370.; A tényleges

irányításra szeptember 14-től került sor. (Makkay P. 1934. 187.)

163 *A négyes honvédek háborús lapja.* Kratocwil-szám 1914-1917. 1917. szept. 10. (A lapban megjelent Váli főhadnagy többször idézett kézirata is.)

164 Kratochwil K. 1933. 38.; Az ezredes egyébiránt ebben a szeptemberi hónapban vehette át a 2. osztályú Vaskorona-rend kitüntetést a hadidíszítménnyel és a kardokkal. (*Rendeleti Közlöny*… 1917/160. december 1. 1.)

165 Kratochvil [1941] 38.

166 Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Flitsch–Tolmein-i áttörés 1917 október végén. In: Doromby J. – Reé L. 1939. 268. és 273.

167 *Honvédségi Közlöny* 1929/20. augusztus 17. 141.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394. vö. Domonkos L. 2010. 141–142. (Domonkos az adományozás idejét egyébként tévesen adja meg.); Az adományozásról lásd még: Horváth Sz. F. 2008. 124.; *Budapesti Hirlap* 1929/187. augusztus 20. 11.; A kitüntetés adományozásának világháború utáni lehetőségét Polner Ödön tekintette át. (Polner Ödön: *A Mária Terézia-Rend* közjogi jellege. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1934.)

168 Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.

169 MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. 19. sz. eligazítás. Állás 1918. február 17.

170 Kratochvil [1941] 42.

171 Domonkos L. 2010. 172–177.

172 Az ezred a Monta San Michele-i védőszakasznak a Wippach folyóig terjedő alszakaszát több mint 14 hónapig tartotta. (Lukacich G. 1934. 11.)

173 Uo. 10.

174 Gabányi János: *A világháború története az összeomlás kezdetéttől a békekötésig.* II. köt., Magánkiadás, é. n. 245.; Berczik Imre: Őrszem állt a Hargitán. A székely hadosztály és a székely dandár 1918–1919. *Kapu* 1993/3. 23.

175 A hadosztály szervezésére és későbbi megítélésére vonatkozóan lásd: Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”. Új Honvédségi Szemle 1992/8. 25–34.

